

Groupismi alkuperäiskansan määrittelyssä: tapaus- tutkimus Suomen alkuperäiskansakonfliktista

JARNO VALKONEN, SANNA VALKONEN JA TIMO KOIVUROVA

ABSTRACT
Groupism in
Defining Indigeno-
us People: a Case
Study about
Finland's Indigeno-
us Conflict

The article addresses the problems of defining an indigenous people by deconstructing the Sámi discussion of Finland, aggravated by the aim to ratify the ILO Convention No. 169. We argue that the apparent ethno-political conflict engendered by this aim is a consequence of groupism by which we mean, following Rogers Brubaker, the tendency to take discrete, bounded groups as chief protagonists of social conflicts, the tendency to treat ethnic groups, nations, and races as substantial entities to which interests and agency can be attributed, and the tendency to reify such groups as if they were unitary collective actors with common purposes. The aim of the article is to deconstruct groupistic thinking related to indigenous rights by analytically separating the concepts of group and category. This enables deconstructing the ethnicized conflict and analyzing what kinds of political, social and cultural aspects the conflict contains. Our article concludes that indigenouness is not an ethno-cultural, objectively existing fact or substance but rather a frame of political requirements.

Johdanto

Alkuperäiskansojen oikeudellisesta asemasta keskusteltaessa, sitä tutkittaessa ja siitä päätettäessä ei ole toista niin keskeistä käsitettä kuin ryhmä. Jotta alkuperäiskansoille voidaan myöntää esimerkiksi kansainvälisellä sopimuksella erityisiä ryhmäoikeuksia, täytyy näiden oikeuksien subjektit pystyä määrittelemään. Alkuperäiskansan täytyy siis olla tietynlainen, objektiivisin kriteerein määriteltävissä oleva ryhmä. Ryhmä on siten se subjekti, jonka oikeuksia sopimus säätelee.

Suomen valtion toimet keskeisen alkuperäiskansojen oikeuksia turvaavan kansainvälisen sopimuksen, Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimuksen nro 169, ratifioimiseksi ovat synnyttäneet kärkekkään poliittisen konfliktin, joka kulminoituu nimenomaan alkuperäiskansan määrittelyn problemaattisuuteen. Kuten Norjassa ja Ruotsissa, myös

Suomessa ILO169-sopimuksen subjektina eli alkuperäiskansana on tarkoitettu historiallista saamelais-ryhmää, jonka oikeuksia sopimuksen ratifioimisella pyritään turvaamaan.

Suomessa saamelaisen alkuperäiskansan kulttuuri-itsehallinnon perustava laki saamelaiskäräjistä (1995/974) tuli voimaan lähes 20 vuotta sitten. Saamelaiskäräjälain saamelaisen määritelmään¹ ja myös saamelaiskäräjien toimintaan on alusta lähtien kohdistunut voimakasta paikallista kritiikkiä. Saamelaisen näkökulmasta määritelmän toinen momentti, niin sanottu lappalaispykälä, joka hakee saamelaisuutta historiallisista verokirjoista, ei määritä etnistä saamelaisia. Se ei siis vastaa saamelaisen ryhmän perinteistä ymmärrystä siitä, ketkä ovat saamelaisia. Toisaalta juuri lappalaispykälä on antanut mahdollisuuden aiemmin saamelaisen ryhmän nä-

kökulmasta suomalaiseksi ymmärretylle paikallisväestölle rakentaa omanlaistaan alkuperäiskansaidentiteettiä tai alkuperäiskansaisuutta. (Ks. Hirvonen 2001; Hänninen 2003; Pääkkönen 2008; Valkonen 2009.)

Pohjois-Suomessa onkin syntynyt saamelaisuutta ja alkuperäiskansaisuutta rakentamaan, määrittelemään ja haastamaan pyrkiviä, osin toisiinsa kiinnittyviä ja sulautuvia etnopolitiittisia liikkeitä. Tällaisia ovat niin kutsuttu (uus)lappalaisliike erilaisine järjestäytymisen muotoineen sekä tuoreempina niin sanottujen statuksettomien saamelaisten järjestäytyminen. Suomen saamelaisten virallinen edustaja saamelaiskäräjät on taas pitänyt tiukkaa, joskus mielivaltaiseltakin näyttävää linjaa, kenet hyväksytään saamelaiskäräjien vaaliluetteloon ja näin saamelaisen ryhmän jäseneksi. Perusteluna tälle on ennen muuta se, että alkuperäiskansakysymyksen politisoituminen uhkaa saamelaisten itsemääräämisoikeutta ja hallintoa, mikä voi johtaa saamelaisten sulauttamiseen valtaväestöön. Näin on kehkeytynyt ainakin näennäisesti etnopolitiittinen konflikti kahden tai useamman etnisen ryhmän välille, joka kulminoituu siihen, kuka tai mikä voi edustaa ILO169-sopimuksen mukaista saamelaista ryhmää, siis alkuperäiskansaa, ja miten tämä asia pitää todentaa ja ymmärtää. (Ks. Valkonen ja Valkonen 2013.)

Artikkelimme aiheena on alkuperäiskansan määrittelyn problemaattisuus tapaustutkimuksena Suomen saamelaiskysymys, jonka ILO169-sopimuksen ratifioimistavoite on kärjistänyt. Väitämme, että ILO169-sopimuksen ratifioimisen ympärille kehkeytynyt etnopolitiittinen konflikti Suomessa liittyy ryhmäkeskeisen ajattelun eli groupismin² ongelmiin ja sen seurauksiin. Ryhmien kautta ajattelulla tarkoitamme taipumusta erillisten, rajattujen ryhmien esittämiseen ja käsittelemiseen yhteiskunnallisten ristiriitojen keskeisinä toimijoina, jotka ovat itsenäisesti olemassa olevia, omaperäisiä olioita, joille voidaan osoittaa intressejä ja toimijuutta (Brubaker 2013, 28). Ryhmien kautta ajattelu on tavallista etenkin silloin, kun kyseessä ovat etnisyyttä, rotua ja kansalaisuutta koskevat asiat ja niihin kytkeytyvät ristiriidat. Aina kun puhutaan etnisyydestä ja varsinkin etnisistä ristiriidoista, puhe kääntyy usein automaattisesti etnisiin ryhmiin ja niin, että ne ymmärretään selvärajaisina kokonaisuuksina ja yhteiskunnallisten ristiriitojen keskeisinä toimijoina. (Mt., 28–31.)

Ryhmien kautta ajattelu ilmenee alkuperäiskan-

saoikeuksissa sekä siitä käytävässä keskustelussa, politiikassa ja tutkimuksessa siten, että ryhmä otetaan usein täysin ongelmattomana, itsestään selvänä ja annettuna asiana, jota ei tarvitse mitenkään erityisesti purkaa tai perustella. Vaikka ryhmä itsessään on ongelmallinen käsite, se on merkittävässä asemassa vähemmistöoikeuksien toteutumisessa, ja tähän ongelmaan palautuu myös ILO169-sopimuksen subjektuuden ympärille kietoutunut konfliktoitunut tilanne Suomessa.

Alkuperäiskansojen oikeuksien kehittyminen kansainvälisessä oikeudessa (Koivuova 2010), joka Suomessa näkyy keskeisimmin ILO169-sopimuksen ratifioimistavoitteen kautta, on synnyttänyt tarpeen määrittellä saamelais- ja täten alkuperäiskansaoikeuksien subjektit laissa ja näin vakiinnuttaa saamelaisen kategoria alkuperäiskansana. Alkuperäiskansasopimukseen sisäänkirjoitettu ryhmäkeskeisyys on kuitenkin johtanut siihen, että saamelaiskäräjälain saamelaismäärittelmän *kategorian* ”saamelaiset” sisään luettavissa olevat ihmiset, jotka eivät kuitenkaan tule tunnistetuksi saamelaisen *ryhmän* sisällä, ovat ryhmittyneet ja alkaneet puhua omina ryhminään (lappalaiset, metsäsaamelaiset, statuksettomat saamelaiset) vaatiessaan oikeuksiaan alkuperäiskansana suhteessa ILO169-sopimukseen. Koska ryhmäkeskeisyys ylläpitää substantiaalista ajattelutapaa eli tapaa käsitellä ryhmiä itsenäisesti olemassa olevina, omaperäisinä olioina, joille voidaan osoittaa intressejä ja toimijuutta, on ILO169-sopimuksen ratifioiminen ja sen ympärille kehkeytynyt paikallinen konflikti tulkittu ja esitetty julkisuudessa etnisten ryhmien välisenä asiana.³ Näin on sekoittunut ryhmä ja kategoria keskenään ikään kuin kategoria olisi sama asia kuin ryhmä. Tästä puolestaan on ollut seurauksena yhtäältä se, että saamelaisten perinteinen etnisyyttä sekä asema alkuperäiskansana on haastettu ja jopa kyseenalaistettu tulkinnoilla, joissa painotetaan alkuperäiskansoja koskevien kansainvälisten sopimusten kirjaimellista tulkintaa. Toisaalta konfliktin esittäminen ja ajatteleminen ennen muuta kahden tai useamman etnisen ryhmän välisenä, tai toisinaan etnisen ryhmän eli saamelaisten sisäisenä asiana, on peittänyt sen, että konfliktissa voi olla kyse monista muistakin asioista, jotka on vain puettu etnisyyden kaapuun.

Artikkelissa tavoitteenamme on purkaa alkuperäiskansaoikeuksiin sisältyvää ryhmäkeskeistä ajattelua ryhmän ja kategorian käsitteiden avulla. Rogers Brubakeria (2013) seuraten katsomme, että erotte-

lemalla ryhmän ja kategorian analyttisesti toisistaan on mahdollista purkaa etnistetty ristiriita ja tarkastella, millaisia poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia ja intressejä ilmiöön sisältyy. Missä määrin ILO169-sopimuksen ratifioimiseen kulmineoituva konflikti on nimenomaan etnisten ryhmien välinen ristiriitatilanne? Millaiset etniset ryhmät esitetään konfliktin pääosallisiksi, miten niiden olemassaolo tuotetaan ja millaista ryhmäisyyttä ryhmien sisällä ehdotetaan olevan? Kysymme myös, millä tavoin etnopolitiittiset yrittäjät esittävät vaatimuksensa ja argumenttinsa etnisiksi kehystäen. Etnistetyn konfliktin uudelleenarvioiminen edellä mainitulla tavalla ei tarkoita etnistetyn todellisuuden kieltämistä tai sen merkityksen vähättelyä eikä ryhmien olemassaolon kiistämistä. Pikemminkin tarkoitus on jäsentää ja selittää etnisyyden ja etnisten ryhmien merkitystä ja painoarvoa uudella tavalla siten, että on mahdollista pohtia, voisiko alkuperäiskansan oikeuksia koskevia asioita järjestää jollain muulla tavalla. Olisiko etnistetyille konfliktille olemassa ratkaisu, jossa asioiden ja ilmiöiden etnistäminen ei olisi välttämätöntä ja joka silti mahdollistaisi erilaisen etnisyyksien rinnakkainelolon tulevaisuudessa?

Artikkelissamme otamme ryhmän ja kategorian käsitteet tutkimuksemme perusyksiköiksi ja kehitämme analyttistä argumenttia purkamalla sekä tutkimuksissa (esimerkiksi T. Joona 2012; T. Joona 2013a ja 2013b; J. Joona 2013) että etnopolitiittisten yrittäjien retoriikassa esitettyjä alkuperäiskansan ja saamelaisuuden määritelmiä (ks. Hirvonen 2001; Hänninen 2003; Valkonen 2009; Pääkkönen 2008). Artikkelimme teoreettis-käsitteellinen lukutapa perustuu laajemmin ottaen kuulumisen, tunnustamisen, identiteetin ja erilaisuuden politiikan kysymyksiä pohtivaan keskusteluun ja tutkimuksiin (ks. Skey 2011; Valkonen ja Ruuska 2012; Young 1990; Yuval-Davis 2011).

Esittelemme seuraavaksi tarkemmin tutkimuksemme analyttisen lukutavan, jonka jälkeen ryhdymme tarkastelemaan alkuperäiskansan käsitettä kansainvälisen oikeuden kontekstissa. Sitten pohdimme ILO169-sopimuksen ratifioimiseen kulmineoituvan konfliktin taustoja sekä sitä, kuinka siitä on tuotettu nimenomaan etnisten ryhmien välinen ristiriitatilanne. Sen jälkeen syvennämme analyysiämme ottamalla sen kohteeksi alkuperäiskansan määrittelyn, johon kiistan etnopolitiittinen luonne monella tapaa kulmineoituu. Lopuksi vedämme tulokset yhteen ja pohdimme, millaisia mahdollisuuksia

alkuperäiskansan oikeuksien vahvistamiselle olisi, jos ilmiötä lähestyttäisiin muuna kuin vain etnisten ryhmien välisenä kiistana.

Ryhmä ja kategoria ryhmäkeskeisen ajattelun purkamisvälineinä

Etnopolitiittisissa ristiriidoissa on Brubakerin mukaan tavallista, että konflikteihin osallistuvat toimijat haluavat usein itse esittää etniset pyrkimykset nimenomaan etnisten *ryhmien* pyrkimyksinä tai etniset ristiriidat ristiriitoina etnisten ryhmien välillä. Hänen mukaansa tässä ei ole mitään ihmeellistä tai uutta: juuri se on etnopolitiittisten yrittäjien eli etnisyyteen nojautuvien poliitikkojen ja aktivistien tavoitteena. Esittämällä konflikti etnisten ryhmien välisenä ristiriitana – tai sisäisenä, kuten tarkasteltavana olevassa konfliktissa toisinaan tehdään – toimijat luovat tärkeitä resursseja sosiaalisia ja poliittisia taisteluja varten. Vetoamalla ja viittaamalla ryhmiin etnopolitiittiset yrittäjät pyrkivät luomaan, kokoamaan ja tuomaan ryhmiä esille ja sitä kautta innostamaan, yllyttämään, oikeuttamaan ja mobilisoimaan toimintaa. Sosiaalisena prosessina ryhmien kautta puhuminen onkin keskeinen osa politisoituneen etnisyyden harjoittamista. (Brubaker 2013, 30–31.)

Brubakerin mukaan tieteellisen tutkimuksen ei kuitenkaan tule ottaa etnopolitiittisten yrittäjien poliittista fiktiota ilmiötä selittäväksi tekijäksi vaan ymmärtää se empiirisenä tutkimuskohteena. Etnisten konfliktien tarkastelussa ei ole tarpeen lähteä liikkeelle etnisistä ryhmistä, vaan hyödyllisempää on ottaa analyysin yksiköksi kategoria. Erottamalla ryhmä ja kategoria johdonmukaisesti toisistaan avataan mahdollisuus niiden suhteen problematisoimiseen pelkän olettamisen sijaan. (Mt., 31, 244.)

Brubakerin mukaan ryhmien ja kategorioiden erottaminen toisistaan on välttämätöntä, koska vain näin voi välttää substantiaalista ajattelutapaa eli tapaa käsitellä ryhmiä itsenäisesti olemassa olevina, omaperäisinä olioina, joille voidaan osoittaa intressejä ja toimijuutta. Mikäli ”ryhmällä” tarkoitetaan keskinäisesti toimivaa ja suuntautunutta, tehokkaasti kommunikoivaa selvärajaisista yhteisöä, jossa tunnetaan keskinäistä solidaarisuutta, jolla on vahva yhteisöidentiteetti ja joka kykenee tehokkaaseen yhteistoimintaan, ei kategoria ole missään nimessä sama asia kuin ryhmä. (Mt., 34, 239.) Suomalaisuus on esimerkiksi enemmän kategoria kuin ryhmä, kos-

ka se tarjoaa henkilölle tiettyjä samuuden piirteitä (kansalaisuus, historia), muttei silti sisällä vaatimusta, että henkilön olisi emotionaalisesti identifioitava suomalaisuuteen eli sitouduttava yhteen muiden suomalaisten kanssa. Kategoria on, kirjoittaa Brubaker (mt., 35), ”parhaimmillaankin vain mahdollinen perusta ryhmänmuodostukselle tai ryhmämuotoisuudelle”.

Jos tavoitteena on analysoida etnopolitiittisia konflikteja, on kategorian ja ryhmän välinen suhde problematisoitava. Toisin sanoen on tarkasteltava, millä tavoin ihmiset ja organisaatiot hoitavat asioita etnisten kategorioiden avulla, miten tällaiset kategoriat vuorostaan jäsentävät totunnaista tietoa ja arvostelmia, ja millaista ryhmäisyyden astetta tiettyyn kategoriaan liittyy. Tutkimuksen kohteeksi avautuu näin kategorioiden politiikka: miten, miksi ja missä tilanteissa etnisiä kategorioita käytetään ongelmien ja ongelmatilanteiden ymmärtämiseksi, ja millä tavalla kategorioita käytetään asioiden tekemiseen (ks. esim. Skey 2011; Valkonen ja Ruuska 2012; Yuval-Davis 2011). Kun tarkastellaan ILO169-sopimuksen ratifioimisen ympärille kehkeytynyttä etnopolitiittista konfliktia, huomataan, että saamelaiset on perinteisesti ja virallisesti totuttu näkemään ylirajaisena etnisenä ryhmänä, jolla on vahva yhteenkuuluvuuden tunne. Saamelaiset ovat ryhmä ryhmän peruserkityksessä, vaikkakin ”yhden kansan monet kasvot” (Lehtola 2012, 446) katsovat moneen suuntaan, eli saamelaisuuden sisällä on monenlaisia kulttuurisia ja kielellisiä eroja ja näin ollen myös monenlaisia kategorisoinnin ja ryhmänmuodostuksen käytäntöjä (ks. esim. Valkonen 2009). Sisäisestä heterogeenisyydestä huolimatta saamelaisten rajat ylittävä solidaarisuus ja yhteenkuuluvuus on mahdollistanut saamelaisten poliittisen organisoitumisen omana kansana ja kansakuntana sekä alkuperäiskansana tunnustetuksi tuleminen niin kansainvälisesti kuin myös valtioiden sisälläkin. Saamelaiset ovat olleet myös melko problematisoimaton vähemmistö 1990-luvulle saakka.

”Alkuperäiskansa” taas on oikeudellinen kategoria, jolla pyritään kuvaamaan tietynlaisia (etnisiä) ryhmiä. Vaikkakin alkuperäiskansojen oikeuksia koskeva diskurssi on melko uusi tulokas kansainvälisessä oikeudessa, on termin ”indigenous” juuret syvemmällä kansainvälisessä oikeuspuheessa (ks. tarkemmin Rodriguez-Piñero 2005). Erkki Pääkkönen (2008, 13) määrittää ”alkuperäiskansan” ennen kaikkea käsitteelliseksi keksinnöksi, jolla tavoitellaan tietyn-

laisten etnisten ryhmien erityisten ongelmien, kuten valtaviestöstä käsin tulevan sulautumis- ja asutus-paineen sekä perinteisten elinkeinojen ja luonnon-ympäristön uhanalaisuuden, ratkaisemista.

Alkuperäiskansan käsite onkin alkanut toimia tietynlaisen kohtalon jakavien kansojen järjestäytymisen ja identiteetin rakentamisen orientaatiopisteenä. Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa ILO169-sopimuksen alkuperäiskansasubjektilla on tarkoitettu saamelaisia ryhmänä. Saamelaisuus ryhmänä on kuitenkin eri asia kuin saamelaisuus kategoriana, jolle on annettu ryhmästatus, kuten Suomen saamelaiskäräjälain saamelaisen määritelmä pyrkii tekemään. Kategoria ei ole missään nimessä sama asia kuin ryhmä. Esimerkiksi saamelaiskäräjälain saamelaisen määritelmän tai ILO169-sopimuksen alkuperäiskansamääritelmän kategorisoima ihmisjoukko ei välttämättä merkitse samaa asiaa kuin saamelaiset ryhmänä. Kuten Brubaker (2013, 35) toteaa, ”kategoria on parhaimmillaankin vain mahdollinen perusta ryhmänmuodostukselle tai ryhmämuotoisuudelle”. Artikkelissamme problematisoimme kategorian ja ryhmän välisen suhteen ja analysoimme, millaisia kategorisointeja ILO169-konfliktissa tuotetaan ja millaisia sisään- ja poissulkemisen menetelmiä siinä käytetään. Näin on mahdollista tehdä näkyväksi niitä monia tapoja, joilla etnopolitiittiset yrittäjät etnistävät kiistakysymyksiä. Tärkeää on myös pohtia mahdollisia tapoja, joilla etnisuus voi olla olemassa ja toimia ilman, että oletetaan konkreettisten etnisten ryhmien olemassaolo. Tämä on myös yksi artikkelimme tavoitteista.

Alkuperäiskansan kategoria kansainvälisessä oikeudessa

Vaikka esimerkiksi Pohjoismainen saamelaisneuvosto (nykyisen Saamelaisneuvoston edeltäjä) perustettiin jo 1956, varsinainen kansainvälinen alkuperäiskansaliike syntyi 1970-luvulla (Seurujärvi-Kari 2012). Varsin nopeasti globaali liike pääsi vaikuttamaan kansainvälisten sääntöjen muotoutumiseen. 1980-luvun alussa perustettiin YK:n alaisuuteen työryhmä, johon alkuperäiskansojen järjestöt hyväksyttiin tarkkailijoiksi. 1980-luvun puolivälistä lähtien työryhmä alkoi laatia YK:n julistusta alkuperäiskansojen oikeuksista, jonka sisältöön järjestöt pystyivät vaikuttamaan voimakkaasti (Charters ja Stavenhagen 2009).

Työ alkuperäiskansojen oikeuksien parantamiseksi

si on edennyt monella eri rintamalla ja kahdella pääasiallisella tavalla. Ensinnäkin alkuperäiskansojen järjestöt toimivat erityisesti sen puolesta, että kansainvälisellä tasolla aikaansaataisiin sopimuksia ja julistuksia, joilla alkuperäiskansojen ryhmäoikeuksia vahvistettaisiin. Paljon on myös saavutettu. Neljän viime vuosikymmenen aikana alkuperäiskansoja on yhä enemmän alettu pitää erillisinä oikeussubjekteina kansainvälisessä oikeudessa. Tämä on sekä kansainvälisen alkuperäiskansaliikkeen että yleisen ihmisoikeuksien kehityksen aikaansaannosta. Alkuperäiskansojen oikeudet ovat tunnustettuja yhä useammassa kansainvälisissä ihmisoikeuselimissä. (Ihmisoikeuskomitea 1994; Koivurova 2013; Rodriguez-Piñero 2005.)

Vuonna 1989 Kansainvälisessä työjärjestössä ILO:ssa hyväksyttiin uusi sopimus alkuperäiskansojen oikeuksista, joka hylkäsi edeltävän vuoden 1957 ILO:n alkuperäiskansasopimuksen assimiloivan päämäärän ja pyrki takaamaan alkuperäiskansoille mahdollisuuden jatkaa omaleimaisena kulttuurina valtaväestön rinnalla. Vaikka ILO169-sopimuksen tavoitteena oli olla yleismaailmallinen sopimus, se ei ole tässä onnistunut: ainoastaan 22 valtiota on sen ratifioinut ja niistäkin suurin osa Latinalaisessa Amerikassa. Tämänkin takia tärkeämpi on YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista, joka yli 20 vuoden neuvottelujen jälkeen hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 2007 kaikkiaan 143 valtion voimin. Myös julistusta alun perin vastustaneet Yhdysvallat, Kanada, Australia ja Uusi-Seelanti ovat sen nyttemmin hyväksyneet, joskin tietyin varauksin.

YK:n julistuksesta on muodostunut keskeinen alkuperäiskansojen oikeuksien vahvistaja, vaikka se ei YK:n yleiskokouksen päätöslauselmana ole oikeudellisesti sitova. Tämä johtuu siitä, että innovatiivisilla järjestelyillä mahdollistettiin, että valtiot ja alkuperäiskansojen järjestöt neuvottelivat julistuksen määrittelemät oikeudet pitkän ajan kuluessa. Näin se todella heijastaa poliittista tahtotilaa siitä, kuinka pitkälle valtiot ovat valmiita takaamaan alkuperäiskansojen oikeudet. Alkuperäiskansoille erityisiä oikeuksia neuvotellaan parhaillaan myös Amerikan valtioiden järjestössä OAS:ssa sekä Pohjoismaiden kesken tavoitteena pohjoismainen saamelaisopimus.

Toinen tapa, jolla alkuperäiskansojen oikeudet ovat kehittyneet, on yleisten ihmisoikeussopimusten kehittäminen siten, että niissä otetaan huomioon alkuperäiskansojen oikeudet. Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valvontaelimet – erityisesti

kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevaa yleissopimusta valvova ihmisoikeuskomitea – ovat tulkinneet yleistä ihmisoikeussopimusta niin, että sopimus ottaa huomioon alkuperäiskansojen erityispiirteet.

Vaikka kansainvälisellä tasolla on saatu aikaan näin paljon normatiivista toimintaa, mitään yleismaailmallista määritelmää siitä, mikä on alkuperäiskansa, ei ole saavutettu. Johtuen muun muassa siitä, että erilaiset kolonisaatioprosessit eri puolilla maailmaa ovat luoneet hyvinkin erilaisia alkuperäis- ja valtaväestöasetelmiä, mihinkään yleiseen määritelmään ei ole edes pyritty. Esimerkiksi YK:n julistuksen neuvotteluprosessissa tästä luovuttiin suosiolla, ja YK:n alkuperäiskansojen pysyvä foorumi on korostanut pragmaattista lähestymistapaa sen määrittelyyn, millainen ryhmä on alkuperäiskansa. Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö mitään ohjausta alkuperäiskansan määrittelemiseksi olisi. Esimerkiksi YK:n järjestelmässä Jose Martínez-Cobon (1986) alkuperäiskansojen olojen tutkimus sisältää laajalti käytetyn alkuperäiskansojen työmääritelmän. Sen keskeisiä kriteereitä ovat:

a) Alueen alkuperäiskansan historiallinen jatkumo niistä yhteisöistä, jotka asuttivat aluetta ennen sen valtaamista tai asuttamista nykyisen valtaväestön toimesta.

b) Nämä ryhmät kokevat itsensä erillisiksi nykyistä yhteisöistä alueella.

c) Ne ovat alisteisessa asemassa valtaväestöön.

d) Ne ovat sitoutuneet – perustana säilymiselleen kansana – säilyttämään, kehittämään ja siirtämään tuleville sukupolville esi-isänsä maat ja etnisen identiteetin omien instituutioidensa, kulttuuriensa ja oikeudellisten järjestelmien mukaisesti.

Ainoa varsinainen kansainvälisoikeudellinen määritelmä löytyy ILO 169 sopimuksesta:

1. Tämä sopimus koskee:

b) niitä itsenäisissä maissa eläviä kansoja, joita pidetään alkuperäiskansoina, koska

– he polveutuvat väestöstä, joka maan valloituksen tai asuttamisen tai nykyisten valtionrajojen muodostumisen aikaan asui maassa tai sillä maantieteellisellä alueella, johon maa kuuluu, ja

– jotka oikeudellisesta asemastaan riippumatta ovat säilyttäneet kokonaan tai osittain omat sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset ja poliittiset instituutiionsa.

2. Määriteltäessä ryhmät, joihin tämän yleissopimuksen määräyksiä sovelletaan, on olennaisena perusteena pidettävä sitä, että kansa pitää itseään alkuperäis- tai heimokansana. (Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimus nro 169, artikla 1.)

Kuten sanamuodosta huomataan, tämäkin määritelmä on hyvin joustava, ja se pätee vain niihin harvoihin valtioihin, jotka ovat tämän sopimuksen jäseniä. Opaskirjassaan siitä, miten sopimusta tulisi soveltaa, ILO toteaa, ettei se määrittele tiukasti, keihin se soveltuu; määritelmän tarkoituksena on kuvata niitä kansoja ja heimoja, joita sillä pyritään suojaamaan (ILO 2009, 9). Määritelmän keskeisin kriteeri on ryhmän oma ymmärrys siitä, että se on alkuperäiskansa. Myös nykyisen ryhmän historiallinen liittyminen alueeseen on tärkeä sekä se, että ryhmä edelleen – ainakin osittain – jatkaa omia sosiaalisia, taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia instituutioitaan.

ILO169-sopimus ei määrittele, miten päätetään, kenellä on pääsy alkuperäiskansan jäseneksi. Martínez-Cobon (1986) määritelmän mukaan yksilön pitää identifioida itsensä osaksi alkuperäiskansaa, mutta toisaalta ryhmän pitää tunnustaa ja hyväksyä yksilö alkuperäiskansaryhmän jäseneksi. Hänen mukaansa ryhmällä on suvereeni oikeus ja valta määrätä, kuka ryhmään kuuluu, ilman ulkopuolista puuttumista. Suomen tilanteeseen kansainvälisistä ihmis-oikeussopimusten valvontaelimistä on puuttunut rotusyrjintäkomitea CERD, joka on jo kaksi kertaa kritisoinut Suomen saamelaiskäräjäläin saamelaismääritelmää sekä sitä, miten sitä on sovellettu. Ensin se vuonna 2009 totesi, että eniten painoarvoa alkuperäiskansajäsenen määrittelemisessä pitäisi laittaa henkilön itsensä kokemukseen siitä, onko hän alkuperäiskansan jäsen (CERD 2009). Kaksi vuotta myöhemmin komitea teki täyskäännöksen ja totesi YK:n alkuperäiskansajulistukseen vedoten, että päätöksen siitä, kuka on alkuperäiskansan jäsen, täytyy perustua alkuperäiskansan itsemääräämisoikeuteen eli ryhmän pitää saada päättää, kuka siihen kuuluu (CERD 2011). YK:n alkuperäiskansajulistuksen 33 artikla toteaa:

1. Alkuperäiskansoilla on oikeus määritellä oma identiteettinsä ja jäsenyytensä niiden omien tapojen ja perinteiden mukaan. Tämä ei estä alkuperäiskansojen yksilöitä saamasta sen maan kansalaisuutta, jossa he elävät.

2. Alkuperäiskansoilla on oikeus määritellä rakenteet ja valita jäsenet omiin instituutioihinsa omien menettelyidensä kautta (YK:n alkuperäiskansojen oikeuksien julistus 2007, käännös T. K.).

Alkuperäiskansojen oikeuksien kehittyminen on ollut tärkeää sen vuoksi, että saamelaiset ovat vähitellen saaneet myös Suomen oikeusjärjestyksessä enemmän oikeuksia. Koska yleismaailmallista määrittelyä siitä, mikä ryhmä voi olla alkuperäiskansa, ei ole, jää se pääosin kansallisen oikeuden määritettäväksi. Suomessa tämä asia on selvä. Perustuslakimme mukaan meillä on vain yksi alkuperäiskansa eli saamelaiset, joilla on oma edustuksellinen elin saamelaiskäräjät sekä oma kotiseutualue, jolla harjoittaa kielellistä ja kulttuurista itsehallintoa. Oikeudellisesti on selvää, että jos Suomi ratifioi ILO169-sopimuksen, sen takaamat ryhmä- ja yksilöoikeudet koskevat saamelaisia, eivät mitään muuta ryhmää.

Vaikka Martínez-Cobon määritelmä ja CERD ovatkin ottaneet kantaa siihen, kenen tulisi päättää, kuka yksilö voi kuulua alkuperäiskansaan, yleensä tämä kuitenkin ratkeaa kansallisen oikeusjärjestyksen mukaan. Kansainvälinen oikeus ei voi antaa kuin yleiset normatiiviset puitteet asian arvioimiselle. Viime kädessä korkein hallinto-oikeus on valitusten kautta päättänyt, ketkä ovat saamelaisia saamelaiskäräjäläin saamelaismääritelmän mukaan ja pääsevät täten käräjien vaaliluetteloon (J. Joonas 2013, 749). Yleensä KHO on kunnioittanut saamelaiskäräjien päätöstä siitä, ketkä voidaan katsoa saamelaisiksi, mutta vuonna 2011 se katsoi, että verorekisterimääritelmäkohdan (saamelaismääritelmän toinen momentti) perusteella voi päästä vaaliluetteloon. KHO totesi yleisesti, että ne saamelaiset, joiden ”itseidentifikaatiolle on riittävä, objektiivinen peruste, voivat nauttia tästä oikeudesta osana alkuperäiskansaa” (KHO 2011; Husa 2012, 170–177; ks. myös J. Joonas 2013, 750). Tämä aiheutti paineen tarkastella, onko saamelaiskäräjäläin määritelmä ajantasainen ja johti toimikuntatyöhön ja nyt lausuntokierroksella olevaan mietintöön saamelaiskäräjäläin muuttamisesta.

Suomen saamelaiskysymyksen etnopolitisoinnin vaiheet

Historiallisesti ottaen on Suomen, Ruotsin ja Norjan politiikka saamelaisia kohtaan ollut kussakin maas-

sa erityyppistä. Norjassa, jossa assimilaatiopolitiikka on ollut voimakkainta, vähemmistöjen tietoinen sulauttamispolitiikka ulotettiin jopa lainsäädäntöön. Ruotsissa taas ”lapp skall vara lapp” -politiikka on aiheuttanut saamelaisten eristämistä muusta yhteiskunnasta sekä vahvaa poronhoitoon painottuvaa stereotypisoimista. Suomessa ei koskaan virallisesti omaksuttu selkeästi kolonialismin ja alistamisen malleja noudattavaa, lainsäädäntöön ja virkamieskäytäntöihin sisäankirjoitettua saamelaisten hallitsemisen tapaa. Sen sijaan tapana on ollut korostaa koko Suomen väestön yhteisiä tarpeita, jolloin saamelaiskysymykset on siirretty syrjään. (Lehtola 2012, 16–17; Nyyssönen 2008.)

Suomen viranomaiset ovat aina olleet ilmeisen hyvin perillä siitä, ketkä paikallistasolla ovat saamelaisia ja ketkä eivät ole (Lehtola 2012). Suomi onkin ollut saamelaisten väestötutkimuksen edelläkävijä. Virkamiehillä on ollut vanhastaan tarkka käsitys saamelaisista, mikä on pohjautunut pitkälti paikallisten omiin tietoihin. Vuonna 1945 aloitti Lapin Sivistysseura Suomen saamelaisista laajan sukuhistoriallisen tutkimuksen. Tutkimusta johti Oulun maakunta-arkiston hoitaja Aslak Outakoski, jonka laatima niin sanottu perherekisterikortisto ylsi 1700-luvun alkuun saakka. Vuonna 1952 mietintönä luovuttanut valtion asettama Saamelaisasiain komitea keräsi tarkkoja tietoja seurakunnista ja tarkensi tilastoja edelleen. Vuoden 1959 saamelaiskonferenssissa Inarissa Saamelaisneuvosto esitti yhtenäisen väestöllisen tilaston laatimista. Suomessa tämä johti Karl Nickulin johtamaan laajaan kenttätööhön, joka perustui aiempiin selvityksiin. Asiantuntijoina tutkimusprojektissa olivat muun muassa professori Erik Allardt sekä Pohjoismaiden tilastolliset päätoimistot. Virallisen väestötieteellisen selvityksen teki opiskelija Erkki Nickul (1968) tilastotieteen opinnytteenä. (Lehtola 2000, 186–187.)

Nickulin johtamassa väestöselvityksessä saamelaiseksi määriteltiin henkilö, ”jos joko hän itse, hänen isänsä tai äitinsä tai joku hänen isovanhemmistaan on lapsena ensimmäisenä kielenä oppinut saamen kielen” – kolme sukupolvea siis määritteli kosketuksen elävään (äidin)kieleen. Tärkeää myös oli, katsoko henkilö itse kuuluvansa saamelaiseen kansanryhmään. (Lehtola 2005, 15; Nickul 1968, 33–36.) Väestötutkimus toteutettiin saamelaiskomitean vuoden 1952 mietinnön määrittämällä saamelaisalueella, johon kuuluivat Enontekiön, Utsjoen ja Inarin kuntien lisäksi Sodankylän ja Kittilän kuntien

pohjoisosat.⁴ Aluerajaus perustui Suomen valtion aluepolitiikkaan, mikä ei silti kategorisesti tarkoittanut, ettei saamelaisalueen ulkopuolisia saamelaisia olisi huomioitu. (Ks. Lehtola 2000, 186–188; Lehtola 2005, 13–16; Lehtola 2012, 22–31; Nickul 1968.)

Nickulin väestöselvitys on ollut perusta viralliselle saamelaisten vaaliluettelolle, jonka vuoksi sen legitimitettiin saamelaisen alkuperäiskansan rajavana tekijänä on viime vuosina voimakkaasti arvosteltu. Lappalaisliike ja statuksettomina saamelaisina järjestäytyneet henkilöt ovat osin tutkijoiden (Enbuske 2008; T. Joonas 2013b, 158; T. Joonas 2013c; J. Joonas 2013; Sarivaara 2012, 59–60, 220) tukemana arvostelleet väestöselvitystä ensinnäkin siitä, ettei se ole kartoittanut ”alkuperäiskansaa” vaan saamelaisita kansanryhmää. Toisaalta väestöselvityksen alue- ja aikarajauksen on katsottu rajanneen monet saamelaisuvut ja/tai saamelaisryhmät selvityksen ulkopuolelle (Enbuske 2013; Sarivaara 2012, 220).

Kun väestöselvityksen⁵ kattavuutta arvioidaan, on selvää, ettei se kartoita Suomen ”alkuperäiskansaa”, eikä sisällä kaikkia saamelaistaustaisia henkilöitä Suomessa. Selvityksen kattavuutta arvioitaessa on otettava huomioon kaksi asiaa: ensinnäkin selvitys perustui senhetkiseen ymmärrykseen saamelaisesta etnisyydestä. Silloisen ymmärryksen mukaan etninen saamelaisuus eli saamelaisalueella ja perustui saamelaisten keskinäiseen ryhmätunnistamiseen. Toisin sanoen selvitys ei ole ollut luonteeltaan saamelaisen rodun kartoittamista, josta esimerkiksi polveutumistai verenperinnön kartoittamisessa olisi ollut kyse, vaan kyse oli etnisesti ja kulttuurisesti määrittävän saamelaisen väestön kartoittamisesta. Toiseksi väestöselvityksestä ei tee puutteellista se, ettei siinä ole kartoitettu alkuperäiskansan jäsenyyttä. Alkuperäiskansa kategoriana ei tuolloin ollut käytössä ja tänä päivänäkin se on käsitteellinen innovaatio ja kansainvälisen ja kansallisen oikeuden kategoria, jolla pyritään suojelemaan tässä päivässä läsnä olevia etnisiä ryhmiä.

Kun otetaan huomioon, että väestöselvitys perustui senhetkiseen etniseen todellisuuteen ja että siihen perustuvaa rekisteriä on myöhemmin täydennetty useaan otteeseen ja ihmiset ovat voineet itsensä ilmoittaa siihen lukuisia kertoja, voi Nickulin johtaman väestöselvityksen tulosta pitää melko kattavana nimenomaan suhteessa tunnistettavaan etniseen ja kulttuuriseen saamelaisuuteen. Norjassa ja Ruotsissa vastaavanlaista selvitystyötä ei saatu käyntiin.

Suomeen perustettiin vuosina 1972–1973 saame-

laisten oma edustuselin saamelaisvaltuuskunta, joka perustui saamelaisrekisteriin, jota on sittemmin täydennetty vuosikymmenten kuluessa. Kun vuonna 1972 valittiin valtion asettaman saamelaiskomitean ehdotuksesta ensimmäinen saamelaisparlamentti koevaaleilla, oli äänestysluettelon perustana vuoden 1962 väestöselvitys. Vaaleja varten alettiin luetteloida myös saamelaisalueen ulkopuolella asuvia saamelaisia. (Lehtola 2005, 35, 43.) Saamelaisvaltuuskunnan vaaliluetteloon on ollut mahdollista hakeutua koko sen olemassaolon ajan. Ensimmäinen virallinen saamelaisvaltuuskunta valittiin vuonna 1975.

1970-luvulta lähtien on saamelainen etnopolitiikka perustunut alkuperäiskansan asemaan, ja saamelaispoliitikot ovat pyrkineet määrittelemään saamelaisuutta alkuperäiskansadiskurssissa (ks. Minde 2003, 101; Seurujärvi-Kari 2012). Erään tavoitteen voidaan nähdä olleen se, että saamelaisen ryhmän jäsenet alkaisivat kokea saamelaisuuttaan alkuperäiskansan kategorian kautta. Tämän tavoitteen ei voi kuitenkaan sanoa onnistuneen: saamelaisuus on pääosin edelleenkin arkipäivän kanssakäymisessä koettua, sukuyhteisöihin sidoksissa olevaa, paikantuvaa etnisyyttä. Tosin on nähtävissä, että nuori saamelaispolvi identifioituu jo sujuvasti alkuperäiskansaksi ja osaa artikuloida intressinsä alkuperäiskansaisuuden kautta. (Ks. Valkonen 2009.) Ei kuitenkaan voida väittää, ettei alkuperäiskansan asemaan nojautuva saamelaispolitiikka olisi ainakin virallisessa vähemmistöpolitiikassa ollut onnistunutta. Suomen valtio on lähtenyt tukemaan saamelaisten asemaa alkuperäiskansana luomalla saamelaisten oikeuksia vahvistavaa lainsäädäntöä ja instituutioita. Täysin ongelmatonta se ei silti ole ollut: saamelaisuuden käsitteleminen alkuperäiskansan kategorian sisällä on johtanut saamelaisuuden kategorisoitumiseen ja saamelaisen ryhmän problematisoitumiseen, kun ILO169-sopimuksen ja muiden kansainvälisen oikeuden kehityskulkujen alkuperäiskansasubjektius pyrittiin saamelaisten aseman turvaamiseksi vahvistamaan perustuslakiin (silloiseen hallitusmuotoon; HE 248/1994, 2.2).

Saamelaisten oikeus maahan ja veteen osana saamelaiskulttuuria on ollut eri muodoissa esillä sotien jälkeisellä ajalla. 1980-luvun lopulle tultaessa saamelaisten maa-oikeuksien ratkaiseminen alkoi johtaa konkreettisiin lainsäädäntöhankkeisiin. Tähän oli vaikuttamassa saamelaisten vanhoja oikeuksia selvittänyt oikeushistoriallinen tutkimushanke, keskeisimpänä tutkimuksena Kaisa Korpijaakon (1989)

väitöskirja, joka osoitti, että saamelaisten suhde käyttämiinsä alueisiin tutkimusajanjaksolla 1500-luvun puolivälistä 1700-luvun puoliväliin on vastannut lapinkylyn puitteissa aikansa maanomistusta. (Ks. Korpijaako 1989; Lehtola 2005, 129–134; Pääkkönen 2008, 88–91.)

Saamelaisasiain neuvottelukunta luovutti vuonna 1990 työministerille saamelaislakiehdotuksen, jonka keskeinen lähtökohta oli, että tilajaotuksen ulkopuolella olevat niin sanotut valtionmaat saamelaisalueella siirrettäisiin saamelaisten ja muiden lappalaiselinkeinoja harjoittavien paikallisten yhteisesti hallitsemien lapinkylien omistukseen. Esityksen tarkoituksena oli ”palauttaa saamelaisväestölle heidän oikeutensa heidän vanhastaan asumiinsa ja käyttämiinsä maa- ja vesialueisiin sekä turvata saamen kieltä, saamelaiskulttuuria ja siihen perinteisesti kuuluvien elinkeinojen harjoittamista.” (Ks. Lehtola 2005, 129–134; Pääkkönen 2008, 91–92.)

Lakiesitys herätti ja sen nähtiin herättävän paljon ristiriitoja eri kansanryhmien välille, vaikkakin perustettavien lapinkylien osakkaiksi olisivat päässeet kaikki paikalliset luontaiselinkeinoja ja poronhoitoa harjoittavat etnisyyteen katsomatta eikä kenenkään yksityisomaisuuteen, vakiintuneeseen elinkeinon tai paikallisen väestön maankäyttöön olisi puututtu. Lakiluonnos sisälsi saamelaisen henkilön määritelmän, johon sisältyi saamelaisvaltuuskunnan kriteeri: saamelaisella tarkoitettiin henkilöä, jonka vanhemmista tai isovanhemmista ainakin yksi on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään, sekä hänen jälkeläisiään. Saamelaiseksi laskettaisiin myös henkilö, joka on ”lappalaisen, eli maa- tai henkikirjoissa lapinveroa maksaneeksi merkityn kalastaja-, metsä- tai tunturilappalaisen jälkeläinen”. Lappalaisuuden aikarajoituksesi oli määrä asettaa vuoden 1875 maakirja sekä sitä myöhemmät maa- ja henkikirjat.

Neuvottelukunnan puheenjohtaja Asko Oinas perusteli lappalaisperusteen mukaan ottamista näin: ”Koska lappalaisten/saamelaisten oikeus maahan ja veteen nojautui ensisijaisesti maa- ja verotusasiakirjoihin, pidettiin luonnollisena, että kyseisten oikeuksien entiset haltijat ja heidän jälkeläisensä olisi otettava mukaan saamelaishallintoon ja myöskin saamelaismääritelmään.” (Lehtola 2005, 130–131.) Lappalaisperuste otettiin siis saamelaisen määritelmään mukaan mahdollisten maa-oikeuksien pohjustamiseksi (Hänninen 2003, 7; Makkonen 1999, 9). Oletus ei kuitenkaan ollut, että Pohjois-Suomen

etninen todellisuus muodostuisi kahdesta tai useammasta etnisestä ryhmästä. Kyse oli lähinnä ennakkoinnista, että maa-oikeuskysymys voi herättää kysymyksiä väestön oikeudenmukaisesta kohtelusta.

Saamelaislakiesitys jätettiin hyllylle vastustuksen vuoksi (Pääkkönen 2008, 91–92). Oikeusministeriö perusti vuonna 1993 työryhmän pohtimaan saamelaisia koskevaa hallintoa ja perustuslaillista asemaa erillään maanomistuskysymyksistä. Tarkoituksena oli tunnustaa perustuslaissa saamelaisten erityisasema Suomen ainoana alkuperäiskansana sekä nostaa saamelaisvaltuuskuntaa koskevat säädökset lain tasolle. Saamelaisvaltuuskunnan keskusteluissa työryhmän tehtävästä eniten herätti keskustelua saamelaisen määrittely. Valtuuskunta kannatti yleisesti vanhaa saamelaisvaltuuskunnan vaalien kieliperustaista saamelaismäärittelmää. Hallituksen esityksessä saamelaiskäräjälaiksi oli kuitenkin mukana laajennettu saamelaismäärittelmä, joka oli alkujaan laadittu vuoden 1990 saamelaislakiehdotusta varten ja jolla oli haluttu turvata lapinkylien osakkaiden jälkeläisten edut kolmen sukupolven takaa perustettavien lapinkylien maa-oikeuksiin. Eduskunnan perustuslakivaliokunta kuitenkin jätti rajaavan vuoden 1875 pois saamelaiskäräjälain saamelaisen määrittelmästä, koska vuosilukua varten olisi pitänyt antaa asetus, ja näin lapinkylän osakkuuteen perustuvaan saamelaisuuteen ei tullut aikarajoitusta. (Lehtola 2005, 141–142.)

Myös ehdotukseen saamelaisten kulttuuri-itsehallinnosta suhtautui osa saamelaisalueella asuvista pääväestöksi virallisesti kategorisoiduista ja ymmärteydistä ihmisistä hyvin kielteisesti. Pelättiin, että saamelaisten kulttuuri-itsehallinto kaventaisi ei-saamelaisten oikeuksia muun muassa poronhoitoon, yleiseen maankäyttöön sekä metsästyksen ja kalastukseen. (Ks. Myntti 1997; Pääkkönen 2008, 92–94). Se, että rajavuosiluku 1875 jätettiin pois saamelaiskäräjälain saamelaisen määrittelmästä, muutti tilannetta radikaalisti. Lain mukaan henkilö oli saamelainen mikäli pystyi todistamaan, että joku hänen esi-isistään oli merkitty asiakirjoihin lappalaiseksi kuinka kaukana historiassa tahansa. Rajavuosiluku 1875 tekee myös ymmärrettäväksi, miksi monet ensin vastustivat lakia – se olisi sulkenut heidät pois mahdollisten maa-, alkuperäiskansa- tai saamelaisoikeuksien omistajina. Ymmärrettäväksi tulee myös se, miksi samat ihmiset nyt lain mentyä läpi ilman kyseistä vuosilukua puolustivat sen nykyistä muotoa – hekin olivat nyt lain mukaan saamelaisia. (Hänni-

nen 2003.) Uuden saamelaiskäräjälain saamelaismäärittelmä, joka toi kielellisen saamelaisuuden rinnalle vanhoihin veroluetteloihin perustuvan lappalaisuuden, tarkoitti käytännössä uuden etnisen kategorian muodostamista. Kun kategoria syntyy, mahdollistaa se myös toiminnan, ja näin myös tapahtui: uusi kategoria mahdollisti vakiintuneen saamelaisymmärryksen kiistanalaistamisen verolappalaisten sukujuurien kautta. Jos henkilöllä oli osoittaa yksikin esi-isä, joka on ollut lapinkylien osakas, saattoi hän hakea saamelaisrekisteriin ja tulla näin ”viralliseksi saamelaiseksi”.

Uusi saamelaismäärittelmä synnytti saamelaisten kotiseutualueella kansanliikkeen nimeltä Lappalaiskulttuuri- ja perinneyhdistys, joka perustettiin Enontekiöllä vuonna 1995 ja jonka jäsenet alkoivat kutsua itseään lappalaisiksi viitaten sillä saamelaisille rinnakkaiseen etniseen ryhmään. (ks. Pääkkönen 2008, 188–194, 216–217). Lappalaiskulttuuri- ja perinneyhdistyksen tavoitteeksi ilmoitettiin lappalaiskulttuurin ja -perinteen säilyttäminen ja edistäminen. Lappalaisiksi itseään kutsuvat perustivat myös lapinkyliksi nimettyjä alueellisia järjestöjä sekä yhteisen lapinkylien etujärjestön oikeuksiaan ajamaan. (Pääkkönen 2008, 94–97; Valkonen 2009, 163–169.)

Polveutuminen ja lappalaiset esi-isät eivät kuitenkaan merkinneet sitä, että nämä ihmiset olisivat tulleet tunnistetuiksi saamelaisina saamelaisen ryhmän keskuudessa, eikä myöskään saamelaiskäräjien vaalilautakunta hyväksynyt heitä saamelaisten vaaliluetteloon vuoden 1999 saamelaiskäräjävaalien yhteydessä. Lappalaiset valittivat tästä korkeimpaan hallinto-oikeuteen, joka myös katsoi, että asiakirjainäytöt esivanhempien lappalaisuudesta ovat liian kaukaa historiasta: lappalaisperusteista saamelaisuutta ei voi johtaa kauempaa historiasta kuin kieliperusteista saamelaisuutta.⁴ Lisäksi alkuperäiskansan määrittelyssä alkuperäiskansan omalla käsityksellä siitä, keitä ryhmään kuuluu, on merkitystä. Muutoin kyse voisi olla alkuperäiskansan sulauttamisesta pääväestöön. (Ks. Pääkkönen 2008, 97–100.)

Uudesta saamelaismäärittelmästä sekä myös ILO169-sopimuksen alkuperäiskansan määrittelmästä itsensä tunnistava, saamelaisalueella tuohon asti ei-saamelaisena pidetty paikallisväestö alkoi siis ajaa asiaansa ja oikeuksiaan lappalaisina alkuperäiskansan kehyksessä tilanteessa, jossa aiempi etninen hierarkia oli murtumassa. Saamelaisen määrittelmän ”lappalaispykälä” toisin sanoen mahdollisti ja siten synnytti tilanteen, jossa alettiin rakentaa lappalaisen kate-

goriaa, joka keskustelun kuluessa on toisinaan nähty eri ryhmänä kuin (kieli)saamelaiset, toisinaan saamelaisuuden osana (ks. Hänninen 2003; Pääkkönen 2008, 94–97; Valkonen 2009, 163–169). Näin kiista etnistettiin nopeasti kahden etnisen ryhmän väliseksi – tai toisinaan etnisen ryhmän sisäiseksi – ristiriidaksi.

”Etniset konfliktit” eivät aina välttämättä ole etnisiä sen kummemmin kuin etnisten ryhmien välisäkään. Kyse voi olla monista muista asioista, jotka vain puetaan etnisyyden kaapuun. On siis kysyttävä, mitkä asiat saavat ihmiset ryhmittymään konfliktin osapuoliksi?

Kun lappalaisliike mobilisoitui 1990-luvulla, mobilisaatiota motivoivat ILO169-sopimuksen maanomistusoikeudet (ks. Pääkkönen 2008) eivätkä niinkään etnisten ryhmien väliset hankaukset. Toki mobilisoitumiseen vaikutti se, että ILO169-sopimuksen ratifioiminen merkitsisi nimenomaan saamelaiselle ryhmälle oikeuksia maahan. Tämä ei kuitenkaan suoraan aikaansaanut ihmisten ryhmittymistä etnisen konfliktin osapuoliksi. Sen sijaan pelko mahdollisten maa- ja vesioikeuksien sekä niitä koskevan päätösvallan uusjaosta toimi etnisyyttä enemmän tekijänä, joka sai ihmiset mobilisoitumaan ja ryhmittymään konfliktin osapuoliksi. Lappalaiskulttuuri- ja perinneyhdistys ilmaisi esimerkiksi kirjelmässään eduskunnalle marraskuussa 1995 organisoitumisensa perusteista näin:

[s]uurin osa jäsenistämme ei aiemmin halunnutkaan hakeutua saamelaisvaltuuskunnan vaaliluetteloon, koska on katsottu, ettei valtiolta luovuttaisi tällaisen yhdistysmuotoisen rekisterin nojalla enempää etuuksia ja oikeuksia, kuin yleensä aatteellisille tai vastaaville yhdistyksille. (Lapin Kansa 15.2.1995; Pääkkönen 2008, 96.)

Maaoikeuskysymys oli lappalaisliikkeen agendan keskiössä heti alusta lähtien. Vaikuttaakseen maa- ja vesioikeuksiin lappalaisliikkeen etnopolitiittiset yrittäjät ensin pyrkivät problematisoimaan saamelaismäärittelmän ja tekemään asiasta etnopolitiittisen kysymyksen. Tämän jälkeen lappalaisliike keskittyi pääasiassa maa- ja vesioikeuksiensa ajamiseen, mikä liudensi hetkeksi konfliktin etnistä asetelmaa (ks. Pääkkönen 2008, 100–111). Lappalaiskulttuuri- ja perinneyhdistys painotti 1990-luvun lopulla yhdistysten jäsenten perinteisiä oikeuksia tiettyihin paikkoihin ja vesistöihin ja vaati valtion tunnustavan heidän oikeutensa maahan. Kyse ei siis enää ollut

niinkään siitä, ovatko he etnisesti erityisiä tai kuuluvatko he saamelaiseen ryhmään. Enemminkin yhdistys pyrki perustelemaan oikeuksiaan suhteessa valtioon oman paikallishistoriansa kautta. Lappalaisuus etnisenä kategoriana ei tällöin ollut enää keskeinen tapa määritellä oikeuksia maahan ja veteen. (Pääkkönen 2008.) Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, että lappalaisen kategoriasta olisi luovuttu, vaan se nousi uudelleen konfliktin etnopolitiittisten yrittäjien käyttöön 2000-luvulla, mutta osittain uusien toimijoiden toimesta kuin aiemmin.

2000-luvun alussa alkuperäiskansaisuuden tulkitelijat eli paikalliset toimijat sekä jotkut tutkijat alkoivat katsoa, mikä voisi olla ILO169-sopimuksen alkuperäiskansamäärittelmän mukainen ryhmäkategoria, jota sittemmin alettiin kutsua tässä päivässä läsnä olevaksi etniseksi ryhmäksi. Historiallisesti todennettavissa oleva lappalaisen kategoria nousi näin uudelleen esille, ja väitettiin, että historiallinen lappalaisen kategoria on yhä olemassa oleva ryhmäkategoria, joka itse asiassa on ILO169-sopimuksen mukainen alkuperäiskansa. Seuraava lehtikirjoitus kuvastaa tilannetta erinomaisesti:

Lappalaiset päättivät julistautua Suomen lappalaiseksi alkuperäiskansaksi lapinkylien kokouksessa 16.10.1999, joka 16.10. on lappalaisten kansallispäivä. Lappalaisia ovat ihmiset, joiden esivanhemmat ovat perinteisesti asuneet Lapinmaassa ja ovat merkityt tunturi-, metsä- tai kalastajalappalaiseksi maa-, henki- tai veronkanto asiakirjoihin. Heidän oikeutensa maahan, veteen ja luonnonvaroihin on kirjattu asiakirjoissa. Lappalainen alkuperäiskansa täyttää kaikki ILO:n alkuperäiskansakriteerit. Kansainvälisesti alkuperäiskansalta ei vaadita kieliperustetta. Kuitenkin kielikin lappalaisilla on ja on ollut puhuttua vielä vuosisadan alussa. Valtiovallan toimesta kieli hävitettiin ja kulttuuria pyrittiin suomalais-tamaan ja väestöä sulauttamaan uudisasutuksen myötä tulleeeseen vieraaseen väestöön. Lappalainen alkuperäiskansa on ollut sorron kynsisssä kolme vuosisataa. Kuitenkaan mitkään toimenpiteet eivät ole pystyneet tuhoamaan kulttuuria ja siihen kuuluvia lappalaisia elinkeinoja, poronhoito, metsästys ja kalastus. Päinvastoin nämä ovat olleet ja ovat vieläkin Lapinmaan lappalaisten elinkeinoja. Lappalaisten oikeudet maahan, veteen ja luonnonvaroihin ovat lapinkyläjärjestelmän mukaisesti asiakirjoin todistettavissa ja periytyviä

oikeuksia. Lapinkyläjärjestelmää ei ole koskaan lakkautettu, se vain on ollut toimimattomana. (Lapin Kansa 27.10.1999; Valkonen 2009, 164.)

Tämänkaltaisen lappalais kategorian tuottamiseen ovat olleet vaikuttamassa myös tutkimukset (Enbuske 2008; J. Joon 2006), joissa on osoitettu Pohjois-Suomen asutus- ja oikeushistoriallisia kehityskulkuja. Tutkimusten mukaan Pohjois-Suomen etnisten suhteiden historiasta on osoitettavissa väestöä, jolla on ollut pitkäkestoinen suhde maahan ja jonka vihanomaiset ovat luokitelleet lappalaisiksi. Näin historiallisesta lappalaisväestöstä polveutuva väestö olisi itse asiassa ILO169-sopimuksen mukainen subjekti, jonka oikeuksia sopimuksen tulisi koskea (T. Joon 2012).

Keskustelun jatkuessa 2010-luvulle saakka on saamelaisalueen etninen kategorisointi monipuolistunut ja -mutkaistunut. Etenkin viimeaikainen tieteellinen tutkimus on ollut mukana rakentamassa uusia identiteettikategorioita ja näin synnyttämässä saamelaisuutta ja alkuperäiskansaa uudelleen määrittelemään ja kategorisoimaan pyrkivää poliittista järjestäytymistä. Kasvatustieteilijä Erika Sarivaaran väitöskirjassaan (2012) analyttisenä kategoriana esittämä statuksettoman saamelaisen käsite on houkutellut ympärilleen poliittisen mobilisaation. Se on toisin sanoen muodostunut kategoriaksi, jossa laisa määritellyn saamelaisuuden ulkopuolelle jäävät, nykysaamelaisryhmän näkökulmasta suomalaiset henkilöt hakevat oikeutusta ja hyväksyntää artikuloimalleen statuksettomalle saamelaisuudelle. Statuksettomalla saamelaisella tarkoitetaan Sarivaaran tutkimuksessa saamelaisrekisteriin eli viralliseen saamelaisryhmään kuulumatonta henkilöä, joka polveutuu saamelaisuudesta ja joka on mahdollisesti, muttei välttämättä opetellut saamen kielen ja mahdollisesti, muttei välttämättä identifioitu itse saamelaiseksi (mt., 23). Statuksettoman saamelaisen kategoria on osittain päällekkäinen lappalaisen kategorian kanssa, mutta ei kiinnity yhtä lailla historiallisten lapinkylien osakkuuteen, maankäyttöön ja perinteisiin elinkeinoihin.

Jo lappalaisliikkeen alkuajoista lähtien, mutta voimistuen viime aikoina, myös historiallinen metsäsaamelaisuus on otettu etnisenä kategoriana keskusteluun mukaan. Viimeaikainen tutkimus on pyrkinyt osoittamaan vallinneen käsityksen metsäsaamelaisen kulttuurin tuhoutumisesta uudisasutuksen paineessa vääräksi (ks. Enbuske 2013; J. Joon 2013; Saarinen

2013). Lisäksi on alettu elvyttää metsäsaamelaisuuden kulttuurisia tunnusmerkkejä, kuten rekonstruoida perinteisiä vaatteita. Historiallisten metsäsaamelaisien jälkeläiset ovat hakemassa saamelaisuudelleen tunnustusta ja näin poliittisen kansalaisuuden statusta nykypäivän saamelaisyhteiskunnassa. Nykysaamelaiset eivät kuitenkaan yleisesti ottaen tunnista metsäsaamelaisien suomalaistuneina pitämää jälkeläisiä saamelaisiksi. Metsäsaamelaisien on myös esitetty olevan Pohjois-Suomen alueen oikeaa alkuperäiskansaa, koska he täyttävät parhaiten kansainvälisten sopimusten, varsinkin ILO169-sopimuksen, alkuperäiskansakriteerit, jolloin polveutuminen tietyn alueen alkuperäisimmistä asukkaista nähdään keskeisimpänä alkuperäiskansaa määrittävänä tekijänä (J. Joon 2013).

Alkuperäisyyden kategorian kiistanalaiset rakennelmat

Brubakerin mukaan kategorisointi luo jo oman luonteensa mukaisesti ”ryhmiä” ja osoittaa niille jäseniä. Näin luodut ryhmät eivät kuitenkaan ole olemassa ilman lukemattomia julkisen ja yksityisen kategorisoinnin akteja, jotka pitävät niitä yllä. Kategorisointi tuottaa siis ryhmiä, mutta se ei tarkoita, että ne ovat ryhmiä käsitteen perusmerkityksessä (Brubaker 2013, 34). Lappalaiset, statuksettomat saamelaiset ja metsäsaamelaiset ovat siis ikään kuin elpymässä ryhmänä takaisin. Kyseenalaista kuitenkin on, ovatko nämä ”ryhmät” ristiriidan päätekijöitä ja ovatko nämä kategoriat ylipäätään nyt tai koskaan olleet yhteenkuuluvuutta tuntevia yhteisöjä. Suomen ILO169-sopimuksen ratifioimisen ympärille kehkeytyneelle konfliktille on kuitenkin ominaista, että puhe pyrkii kääntymään kategorioista ryhmiin. Voidaan esimerkiksi esittää, että lappalaisten, statuksettomien saamelaisien tai metsäsaamelaisien tulisi saada edustus *ryhminä* saamelaiskäräjien vaalilautakuntaan (YLE Saame, Enontekiö: Metsäsaamelaisien, lapinkylien ja inarinsaamelaisien edustus vaalilautakuntaan, 16.1.2014). Siksi onkin tärkeää tarkastella, kuinka kategorioiden nimeämiin ”ryhmiin” pyritään tuottamaan ryhmämuotoisuutta. Se, miten alkuperäisyys ymmärretään, on merkityksellinen tekijä. Konfliktissa ryhmämuotoisuutta pyritään tuottamaan kategorioiden sisälle määrittelemällä alkuperäisyys kolmella tavalla eli tulkitsemalla polveutumisen, alueellisuuden ja identifikaatio vaihtelevin tavoin.

Polveutuminen

Viimeaikaisessa poliittisessa ja tieteellisessä keskustelussa on haettu ratkaisua saamelais- ja/tai alkuperäiskansasubjektien todentamiseen nojaamalla suoran polveutumisen ajatukseen keskeisenä kriteerinä. Erilaisista (valtaväestöjen ylläpitämistä) asiakirjoista on haettu historiallisia perusteita alkuperäiskansaisuudelle etsimällä todisteita erilaisten etnisten ryhmien olemassaolosta tietyin alueen alkuperäisväestönä ja vedetty siitä suora polveutumiseen perustuva yhteys alueen nykypäivän asukkaisiin (ks. J. Joonas 2013).

Tämä tulkinta perustuu näkemykseen, jonka mukaan etnisyys tai alkuperäiskansaisuus on polveutumista, eikä sisällä etnokulttuurisen yhteenkuulumisen vaadetta. Itse asiassa polveutumisen katsotaan ajavan etnokulttuurisen kuulumisen eli ryhmäperusteisen tunnistamisen ohitse. Polveutumisen on yhteinen attribuutti, joka yhdistää ryhmäkategoriaan sijoitettavia ihmisiä. Myös tutkijat ovat pohtineet näitä kysymyksiä, esimerkiksi oikeustieteilijä Juha Joonas tulkitsee, että

[V]aikka alkuperäiskansan määritelmästä voidaan esittää erilaisia käsityksiä, lähtökohtana pidetään kuitenkin useasti sitä, että tällaiset henkilöt polveutuvat alueen alkuperäisestä väestöstä ja että he ovat säilyttäneet yhteyden perinteisten maan- ja vesialueiden käyttöön ja elinkeinojen harjoittamiseen. Nämä kriteerit erottavat alkuperäiskansan muista vähemmistöistä. (J. Joonas 2013.)

Alkuperäiskansalaisuuden lähtökohtana on siis polveutumisen alkuperäisväestöstä sekä kulttuurinen kiinnike tähän valtaväestöstä eli suomalaisista poikkeavaan alkuperäisväestöön asuinpaikan tai elinkeinojen puolesta. Alkuperäisväestö on tämän tulkinnan mukaan yhtä kuin alkuperäiskansa, sillä oikeushistoriallisten tulkintojen mukaan Suomen Lapin aluetta asutti ennen valtioiden muodostusta metsäsaamelaisiksi nimetty alkuperäisväestö, joka menetti asemiaan ”maahan muuttaneille porosaamelaisille” ja uudisasukkaille ja joka assimiloitui myöhemmin enemmän tai vähemmän suomalaisen ryhmään. Näiden kehityskulkujen ei kuitenkaan katsota poistaneen sitä, etteivätkö metsäsaamelaisiksi tulkittua historiallisesta väestöstä polveutuneet olisi yhä Suomen valtion alueen alkuperäisväestöä. Jos polveutumisen on osoitettavissa, on mahdollista tulkita, että

henkilö on osa alkuperäiskansaa. Polveutumisen ja siihen liitetyn elinkeinoperusteisuuden esitetään tuottavan ryhmäisyyttä saamelaisen kategorisen ryhmän sisällä. Saamelaisen kategorisen ryhmän jäsenyys on siten ikään kuin ”perittyä”, ja ryhmään luetaan tai on luettavissa kaikki kategoriaan luettavissa olevat erityispiirteistä riippumatta. Metsäsaamelaisuus, lappalaisuus tai alkuperäiskansalaisuus ovat nimikkeitä, joilla tämänkaltaista kategorista ryhmää nimitetään erotuksena saamelaisuuteen.

Nimeäminen on etnopolitiittinen keino, joka on tarkoitettu innostamaan, yllyttämään, oikeuttamaan, mobilisoimaan, saamaan aikaan toimintaa reifioimalla ryhmä ja käsittelemällä sitä todella olemassa olevana historiallisena oliona. Nimeäminen on etnisen ryhmän esineistämistä ja se on keskeinen osa politisoituneen etnisyyden harjoittamista. (Brubaker 2013.)

Saamelaisen ryhmän nimissä puhuvat etnopolitiittiset yrittäjät puolestaan lähtevät siitä, että etnisyys on etnokulttuurista kuulumista ryhmään. Myös tämä tulkinta sisältää ajatuksen polveutumisesta ryhmän jäsenyyttä määrittävänä tekijänä, mutta sitä merkityksellisempi on ”kulttuurinen kansalaisuus” eli identifioituksi tuleminen saamelaiseksi saamelaisen ryhmän sisällä. Saamelaisen kategorisen ryhmän jäsenyys ei siten riitä takaamaan saamelaisen ryhmän jäsenyyttä. (Ks. Pääkkönen 2008; Tuulentie 2001; Valkonen 2009.)

Alkuperäiskansan käsitteeseen sisältyvä ajatus tietyin alueen alkuperäisväestöstä polveutumisesta on siinä mielessä problemaattinen, että se hämärtää ajatusta siitä, että alkuperäiskansoissa on kyse etnisesti ja kulttuurisesti erilaisista ryhmistä suhteessa valtaväestöön nykypäivän kontekstissa. Myös ILO169-sopimus on laadittu nimenomaan alkuperäiskansojen nykypäivään asti säilyneiden kielten ja kulttuurien suojaksi (ks. Luonnon hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi saamelaiskäräjistä annetun lain muuttamiseksi 1998, 15). ILO169-sopimuksen suojaamat alkuperäiskansaoikeudet koskevat siis todellisesti tässä päivässä olemassa olevia etnisiä ja kulttuurisia ryhmiä. Alkuperäiskansan käsite näyttääkin sekoittuvan helposti alkuperäisväestön käsitteeseen, jolloin polveutumisen nousee keskeiseksi alkuperäiskansaa määrittäväksi tekijäksi. Alkuperäisyyden hakeminen tekee alkuperäiskansasta kategorian, jolloin keskeistä ei enää olekaan se, onko kyseessä ryhmä sen perusmerkityksessä.

Etnopolitiittiset yrittäjät vetoavat polveutumistul-

kintaan, mutta eri syistä. Kun etninen ryhmä määritellään polveutumisen kautta, on sitä pidetty vastaanottavana ja tilaa tekevänä. Etenkin lappalaisten, metsäsaamelaisten ja statuksettomien saamelaisten nimissä puhuvat etnopolitiittiset yrittäjät esittävät asian mielellään näin, ja syystäkin. Ensinnäkin polveutuminen tekee kansalaisuudesta ikään kuin ”perittyä”, eikä se sisällä erityisiä vaatimuksia kulttuurisesta olemisesta. Näin etnisyyttä lähentelee merkityksiltään rotua. Toisaalta ja etenkin alkuperäiskansan kategorian kohdalla polveutumisen yhdistettynä itseidentifikaatioon katsotaan tarkoittavan, että etniseen ryhmään kuuluminen on ihmisoikeus, eikä sitä voi siksi universaalisti kieltää (ks. T. Joona 2012). Vaikka näin väitettäisiinkin, on tällainen ryhmäajattelu Brubakerin (2013, 211) mukaan kaikesta huolimatta poissulkevaa ja vieläpä äärimmäisen tehokasta. Se sulkee pois etnokulttuurisen etnisyyden väittämällä sitä ahdasmieliseksi, poissulkevaksi ja siksi universaalien ihmisoikeuksien vastaiseksi.

Kumpikin näkemys jättää kuitenkin ulkopuolelle tapauksia, joissa kulttuurikansalaisuuden ja etnisen tai alkuperäiskansaisen polveutumisen elementit yhdistyvät vaihtelevin tavoin, tästä esimerkkinä statuksettomat saamelaiset. Ongelma ei kuitenkaan ole siinä, että on vaikea tietää, kuinka jokin tapaus pitäisi luokitella. Ongelma on Brubakeria seurataksemme pikemminkin siinä, että etnokulttuurinen etnisyyttä ja polveutumisetnisyyttä (alkuperäiskansaisuus) ovat termeinä tavattoman moniselitteisiä ja tekevät siksi kyseenalaiseksi koko erottelun hyödyllisyyden. Yhteneväistä etnokulttuurista kuulumista painottava näkemys ilman polveutumista tekee kategoriasta hyödyttömän heterogeenisen, ja vastavasti etnokulttuurinen polveutuminen kärsii väestökadosta. Jos taas painotetaan pelkkää polveutumista ja itseidentifikaatiota, ongelma on päinvastainen. Lähestulkoon kaikki ovat sisällytettävissä kategorian sisälle, ja näin se pelkistyy tyhjäksi ryhmitykseksi, joka ei enää toimi tarkoitustaan varten eli kategorisoi.

Alueellisuus

Yksi tavanomaisista tavoista rakentaa etninen ryhmä-kategoria on kytkeä maantieteellinen alue ja sen väestö yhteen, eikä alkuperäiskansaisuus tee tämän suhteen poikkeusta. ILO169-sopimuksen artiklan 14 mukaan hallitusten on määriteltävä alkuperäiskan-

san perinteisesti asuttamat maat ja taattava tehokas suoja niiden omistus- ja hallintaoikeudelle. Lisäksi ILO169-sopimuksen mukaan alkuperäiskansa muodostuu henkilöistä, ”jotka polveutuvat siitä väestöstä, joka maan valloituksen tai asuttamisen tai nykyisten valtiorajojen aikaan asui maassa tai sillä maantieteellisellä alueella, johon maa kuuluu ja jotka ovat säilyttäneet ainakin osittain perinteisiä instituutioita” (J. Joona 2013). Se, mitä tämä kaikki tarkoittaa, on yksi keskeisimmistä riidan aiheista. Kysymyksiä on herättänyt ennen muuta se, mikä on se alue, joka muodostaa ”saamelaisten historiallisen kotimaan”, jossa saamelaisilla on ryhmänä erityisiä oikeuksia maahan ja vesiin. ILO169-sopimusta koskevissa keskusteluissa on esitetty kaksi erilaista aluetulkintaa, jotka ovat merkityksellisiä ryhmä-kategorioiden rakentamisessa.

Saamelaisen ryhmän nimissä puhuvat etnopolitiittiset yrittäjät lähtevät aluetulkinnasta, jonka mukaan saamelaisten historiallinen kotimaa on yhtä kuin historiallinen, valtioiden rajojen rikkoman, neljän valtion alueelle sijoittuva saamelaisalue. Vaikka valtion rajojen muodostaminen pakotti saamelaiset asumaan eri maihin, ei se tämän tulkinnan mukaan ole merkinnyt saamelaiskulttuurin pirstaloitumista, vaan saamelaisuus elää saamelaisalueella. Myös saamelainen ylirajainen ryhmäisyys perustuu saamelaisalueen historialliseen olemiseen.

Tästä näkökulmasta myös Suomen valtion sisällä on eri alueilla asuvia tunturi-, kolta- ja inarinsaamelaisia henkilöitä, jotka tunnustetaan saamelaisiksi sukujensa kautta. Tähän liittyy myös tulkinta alueen etnisten suhteiden todellisuudesta, jonka mukaan alueella on tapahtunut kolonisaatioprosessi: kun kaikkia on kohdeltu samalla tavalla suomalaisina, on vain osa saamelaisuudesta säilyttänyt saamelaisuutensa ja tulee edelleen tunnistetuksi saamelaisena niin valtion kuin muiden saamelaisten ja muiden paikallisten keskuudessa. Saamelaisuus tulkitaan siis riippumattomaksi valtionmuodostuksesta ja sen rajoista. Myös alkuperäiskansalaisuus rakentuu tässä katsannossa suhteessa valtioiden rajat ylittävään etnokulttuuriseen Saamen ”kansakuntaan”.

Tähän aluetulkintaan nojaa myös Suomen valtio ILO169-sopimustulkintoissaan. Esimerkiksi oikeusministeriö on katsonut, ettei sillä, kuka on ollut ”ensin” tietyllä alueella, kuten historiallisten lapinkylien mailla, ole ILO169-sopimuksen kannalta olennaista merkitystä (ks. Luonnos hallituksen esitykseksi Edu-

kunnalle laiksi saamelaiskäräjistä annetun lain muuttamiseksi 1998, 26). Oikeusministeriön mukaan koko Pohjoiskalotin saamelaisaluetta tulee katsoa kokonaisuutena, jolloin muuttoliikkeillä saamelaisalueen sisällä ei ole merkitystä (mt., 26). Tämä näkemys vastaa hyvin tavoitetta saada aikaan pohjoismainen saamelaissopimus, sillä vastaava aluejäsenitys sisältyy pohjoismaiseen saamelaissopimusluonnokseen, jonka pohjalta nyt neuvotellaan kyseistä sopimusta (ks. Bankes ja Koivurova 2013). Myös Saamelaisneuvoston toiminta-alue on Pohjoiskalotin saamelaisalue kokonaisuutena.

Näkemyistä saamelaisten historiallisesta kotimaasta on kuitenkin haastettu lappalaisten, metsäsaamelaisten ja statuksettomien saamelaisten ryhmien nimissä puhuvien tahoilta. He perustavat aluetulkintansa alkuperäiskansasopimuksen kirjaimelliseen luentaan, mikä on mahdollistanut toisenlaisen aluetulkinnan. Myös tutkijat ovat esittäneet aluetulkintoja, jotka tukevat edellä mainittujen tahojen argumentteja ja joita mainitut etnopolitiittiset yrittäjät myös käyttävät poliittisissa pyynnöissään. Eräs tulkinta ILO169-sopimuksen alkuperäiskansakäsityksestä on se, että alkuperäisyyttä tulee tarkastella suhteessa Suomen valtion nykyisin hallitsemaan alueeseen. Tällöin alkuperäiskansa on yhtä kuin valtiosisäisesti tulkittu alkuperäiskansamääritelmä, jonka attributit lukevat ILO169-sopimuksessa. Näin on voitu esittää, että Suomen valtion alueella tänä päivänä asuvista, alkuperäiskansasopimuksen subjektiksi mahdollisesti nimettävistä henkilöistä jotkut ovat todellisia alkuperäisasukkaita ja toiset maahanmuuttajia (J. Joonas 2013). Todellisia alkuperäisasukkaita ovat Suomen valtion alueella asuneiden metsäsaamelaisten jälkeläiset, ja osa nykyisin saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkityistä saamelaisista ei vastaavasti täyttäisi alkuperäisasukkaan kriteeriä, koska he polveutuvat valtion rajojen muodostamisen jälkeen maahan muuttaneista suvuista. On jopa väitetty, että Suomen nykyisaamelaiset ovat itse asiassa Norjan puolelta tulleiden maahanmuuttajien jälkeläisiä, jotka ovat syrjäyttäneet Lapin todelliset alkuperäisasukkaat, metsäsaamelaiset, joita ei siksi myöskään ole tunnustettu alkuperäiskansana. Tämänkaltaisen logiikan mukaan esimerkiksi koltilla ei olisi mitään alkuperäiskansaoikeuksia Suomen valtion alueella, koska heidät on siirretty sotien jälkeen Suomeen. Lisäksi on epäilty, ettei pääosa nykyisistä saamelaisiksi ymmärretyistä ole etnisyydeltään saamelaisia, koska he eivät asu perinteisillä alueilla eivätkä

harjoita perinteisiä elinkeinoja. (Lapin Kansa 18.4.1996; ks. Hirvonen 2001.)

Tämänkaltaiset ryhmäkategorioiden perustuvat siihen, että ryhmä ymmärretään samana asiana kuin väestö. Väestö ei kuitenkaan ole parhaimmillaankaan ryhmä vaan hallinnollinen tapa määrittää tietyllä alueella asuvat ihmiset. Etninen ryhmä edellyttää vahvempaa ryhmäsidonnaisuutta kuin mitä väestöön kuulumisen edellyttää, ja siksi ei ole uskottavaa ajatella, että Suomen valtion alueen alkuperäisväestön jälkeläiset muodostaisivat nykyhetkessä etnisen kokonaisuuden eli ryhmän. Etninen ryhmä edellyttää vahvempaa yhteenkuuluvuutta, ryhmäisyyttä ja kulttuurista yhtenäisyyttä.

Identifikaatio

Kolmantena tekijänä, jolla ristiriidan osapuolet pyrkivät tuottamaan ryhmämuotoisuutta kategorioiden sisälle, on identifikaatio. Kysymys identifikaatiosta ryhmään kuulumisen kriteerinä on keskeinen osa analysoitavaa etnopolitiittista konfliktia, onhan henkilön identifioituminen saamelaiseksi saamelaismääritelmän ytimessä. Henkilön identifikaatio etnisen ryhmän jäsenyyden edellytyksenä perustuu siihen yleisesti hyväksytyyn oikeusperiaatteen, jonka mukaan kuulumisen etniseen ryhmään on yhtäältä oikeus, mutta toisaalta ketään ei voi hallintotoimin merkitä minkään etnisen ryhmän jäseneksi vastoin tahtoaan (Sammallahti 2013, 33–34). Tämä tarkoittaa, ettei ketään voi vastentahtoisesti eikä ilman hänen tietoista tahtoaan pakottaa identifioitumaan etnisen ryhmän jäseneksi. Myös vuoden 1962 väestötutkimuksen eräs keskeinen tehtävä oli selvittää, kokevatko saamelaiseksi viranomaisien toimesta kategorisoidut henkilöt itse olevansa saamelaisia, jotta heitä ei merkitä vastoin identifikaatiotaan etniseen rekisteriin. Identifikaatio on kuitenkin niin etnisyyden kuin etnisen ryhmän muodostumisen kriteerinä ongelmallinen, minkä ILO169-sopimuksen ratifioimiskonflikti omalla tavallaan todentaa.

Brubakerin (2013, 73–74) mukaan identifikaatio on käsitteellisesti kaksijakoinen. Identifikaatio voi olla joko relationaalista tai kategorista. Relationaalista identifikaatiosta on kyse silloin, kun henkilö identifioituu tai identifoidaan sen mukaan, millainen asema hänellä on jossakin suhdeverkostossa, esimerkiksi suvun piirissä, paikallisyhteisössä tai ystävien keskuudessa. Kategorisesta identifikaatiosta on puo-

lestaan kyse silloin, kun henkilö identifioituu tai identifioidaan sen mukaan, kuuluuko hän jäsenenä johonkin henkilöiden luokkaan, jolla on yhteinen kategoriapiirre, kuten rotu, etnisuus, kieli tai kansalaisuus. Brubaker (mt., 81) korostaa, etteivät sen enempää yhteiset ominaisuudet kuin keskeiset kytköksetkään erikseen saa aikaan ”ryhmäisyyttä”, mutta yhdessä niillä voi olla sellainen vaikutus.

Konfliktissa saamelaisen ryhmän nimissä puhuvat etnopolitiittiset yrittäjät ovat toistuvasti korostaneet, kuinka identifikaatio on keskeinen tekijä saamelaisen ryhmän jäsenyydessä. Jos henkilö täyttää saamelaisen määritelmän kriteeristöt, on hänen myös identifioituttava saamelaiseksi, jotta hänet voidaan katsoa osaksi saamelaista ryhmää. Tämä on eräänlainen minimiehto saamelaisen ryhmän jäsenyydelle. Ehtoa tiukentaa huomattavasti saamelaistoimijoiden ylläpitämä tulkinta ryhmäidentifikaation merkityksestä: vaikka itseidentifikaatio on tärkeää, on ryhmäidentifikaatio tärkeämpää. Saamelaiset etnopolitiittiset yrittäjät ovatkin korostaneet alusta lähtien, että saamelaiseen ryhmään kuulumisen ei voi olla pelkästään henkilön itseymmärrystä eikä kategorista kuulumista, vaan tarvitaan relationaalista kosketuspintaa ja kytköksiä. Jos henkilöllä on saamelaiset esivanhemmat ja hän kokee saamelaisuutta mutta ei tule alueen saamelaisten keskuudessa identifioitua ryhmänsä jäseneksi, ei henkilöä hyväksytä saamelaiseen ryhmään. Relationaalisen identifikaation keskeisyyttä perustellaan sillä, että vähemmistöllä on oikeus itse valita jäsenensä.

Saamelaiskäräjät on pitänyt tiukkaa linjaa siinä, kuka voi päästä saamelaiskäräjien vaaliluetteloon eli saa virallisen saamelaisen statuksen. Saamelaiskäräjät on hylännyt ennen kaikkea lappalaisperusteella käräjien vaaliluetteloon hakeneita hakijoita (ks. Joonan 2013a, 8), mutta yhteiskuntatieteilijä Tanja Joonan (2012, 158–159) on tuonut esiin myös tapauksia, joissa saman perheen sisaruksista tai serkuksista toiset kuuluvat vaaliluetteloon ja toiset eivät ole siinä päässeet (hylkäämisen perusteluja ei kuitenkaan eritellä). Lisäksi Joonan (mt.) tuo esiin tapauksia, joissa henkilöt ovat alueensa alkuperäisten asukkaiden jälkeläisiä ja poronhoitajia, mutta eivät ole saamelaiskäräjien vaaliluettelossa ja näin alkuperäiskansaa. Saamelaiskäräjät on perustellut tiukkaa linjaa tulkinnoissaan saamelaisuudesta yhteisölliseen ryhmäidentifikaatioon vedoten, ja päätöksissä on painottanut henkilöiden kulttuuriset ja etniset sidokset saamelaisryhmään sekä ryhmähyväksynnän merkitys.

Tämänkaltainen ryhmätulkinta perustuu kategorisen ja relationaalisen identifikaation yhdistämiseen. Saamelaistoimijoiden pyrkimys on pitää kiinni siitä, että identifikaatio on tiukasti ryhmämuotoisuuteen perustuva ja ryhmämuotoisuutta tuottava. Saamelaismääritelmän kriteerit ovat saamelaisen ryhmän jäsenyyden minimivaatimus, mutta vasta relationaalinen identifikaatio takaa sen, että henkilö voi tulla tunnistetuksi saamelaisen ryhmän jäsenenä.

Sekä metsäsaamelaisten, lappalaisten tai statuksettomien saamelaisten nimissä puhuvat etnopolitiittiset yrittäjät että jotkut tutkijat ovat kritisoineet saamelaiskäräjien yhteisöllisen ryhmäidentifikaation vaadetta voimakkaasti. Sitä on pidetty syrjivänä, ahdasmielisenä ja mielivaltaisena sekä universaalien ihmisoikeuksien vastaisena (T. Joonan 2012; Sarivaara 2012). Näissä tulkinnoissa saamelaismääritelmän identifikaatiovaadetta on tulkittu siten, että kyse on yksilön itseidentifikaatiosta. Esimerkiksi Sarivaaran (2012, 227) tutkimuksen mukaan metsäsaamelaisten tietoisuus saamelaisuudestaan on säilynyt *piilotettu*na sukupolvelta toiselle kulttuuristen erityispiirteiden ohella. Piilotettu tietoisuus tarkoittaa, että niin sanotut statuksettomat saamelaiset eivät sovi käsitykseen nykysaamelaisuudesta, jolloin he ovat kokeneet jääneensä vaille nykysaamelaisen yhteisön hyväksyntää tai heidän saamelaisuutensa on torjuttu ja kielletty. Sarivaara (mt., 238) ehdottaa statuksettomien saamelaisten hyväksymistä saamelaisiksi mikäli ”hän pitää itseään saamelaisena; hänellä on osoittaa polveutumisen saamelaisista esivanhemmista ja hän hallitsee saamen kielen”.

Tanja Joonan (2013a, 9–11; ks. myös T. Joonan 2012; 2013b) puolestaan esittää, että jokainen ihminen voi joissakin tapauksissa itse päättää alkuperäiskansaan kuulumisesta tai siihen kuulumattomuudesta, koska näin ajatellaan myös kansainvälisen oikeuden piirissä. Joonan perustelee väitettään Mynttiin (1997, 26–27) nojautuen kahden ihmisoikeuskomitean ratkaiseman tapauksen⁵ valossa, joiden perusteella alkuperäiskansalla on todettu olevan tietty vapaus ja oikeus itse päättää alkuperäiskansaan kuulumisen kriteereistä. Alkuperäiskansalla ei kuitenkaan näyttäisi olevan oikeutta vapaasti *itse* päättää jäsenistään, vaan tämän tulee perustua kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Tällöin Joonan (2013, 11–12) mukaan ILO169-sopimuksen kohdalla kyse ei ole niinkään alkuperäiskansoihin kuuluvien henkilöiden määrittelystä, vaan sellaisten henkilöiden ”löytämisestä”, joita sopimus koskee, jolloin

sopimuksen sanamuotojen huomioon ottaminen on keskeistä suhteessa sopimuksen soveltamisen määrittymiskriteereihin. Olennaista on siis turvata niiden ”alkuperäiskansahenkilöiden” oikeudet ILO169-subjekteina, jotka eivät kuulu saamelaiden ryhmään eli vaaliluetteloon (T. Joon 2012, 152). Joon ja Sarivaara (2012, 58) ovat myös kyseenalaistaneet saamelaiskäräjien vaalilautakunnan legitimitettiin ”ryhmäyhväksynnän” subjektina sen etniseen kokoonpanoon perustuen, eli esimerkiksi inarinsaamelaiset ja kolttasaamelaiset eivät ole olleet siinä edustettuna.

Edellä esitetyt tulkinnot nojaavat kategorisen identifi kaation ajatukseen, jossa kuuluminen ryhmään on varsin löyhä ja avoin itseymmärryksen muoto. Koska lappalaisilla, metsäsaamelaisilla tai statuksettomilla saamelaisilla voi olla yhteisiä ominaisuuksia saamelaiden kanssa, kuten esimerkiksi polveutuminen saamelaisista esivanhemmista, henkilö voi kokea yhteenkuuluvuutta saamelaisen kategorian sisällä. Yhteiset ominaisuudet näin takaavat riittävän identifi kaatioperustan, jonka suhteen henkilö voi tuntea yhteenkuuluvuutta ja siten tulla osaksi ryhmää. Näiden tulkintojen mukaan jokaisella saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hakeutuvalla, mikäli hän pitää itseään saamelaisena ja täyttää kategorisen saamelaisen muut kriteerit, on eittämätön oikeus olla osa saamelaista ryhmää.

Lopuksi

Olemme tarkastelleet artikkelissamme alkuperäiskansan määrittelyn problemaattisuutta tapaustutkimuksena Suomen saamelaisuuden virallista määrittämistä koskeva keskustelu, jonka ILO169-sopimuksen ratifioimistavoite on kärjistänyt. Olemme esittäneet, että etnopolitiittiseksi konfliktiksi tuotetun tilanteen purkamiseksi on tarpeen lähteä liikkeelle kategorioista eikä näin automaattisesti olettaa konfliktia etnisten ryhmien väliseksi. Kun ryhmä ja kategoria erotetaan johdonmukaisesti toisistaan, avautuu mahdollisuus ryhmän ja kategorian suhteen problematisoimiseen.

Kuten olemme tuoneet esille, ILO169-sopimuksen ratifioimisen ympärille kehkeytnyt etnopolitiittinen konflikti Suomessa juontuu ryhmän ja kategorian samaistamisesta toisiinsa. Keskustelussa alkuperäiskansaisuudesta pidetään itsestään selvinä konfliktin osapuolina rajattuja ryhmiä, joilla nähdään olevan

yhteinen tahto, tavoite ja päämäärä. Analyysimme kuitenkin osoittaa, ettei alkuperäiskansaisuus ole etnokulttuurinen, objektiivisesti olemassa oleva tosiasia vaan kehystävä näkemys ja poliittinen vaatimus. Kun alkuperäiskansan kategoriasta on tullut houkutteleva johtuen siihen liittyvistä oletetuista oikeuksista, on osalle Pohjois-Suomen paikallisväestöstä tullut tarve kuulua perinteisesti Suomessa jäsenettyn alkuperäiskansaan eli saamelaisiin. Tämä on tarkoittanut, että päästäkseen osaksi alkuperäiskansaoikeuksia on henkilön osoitettava kuulumisensa saamelaisuuteen ja siten päästävä saamelaisen ryhmän jäseneksi. Kun identifi kaatio saamelaiseksi ei kuitenkaan ole onnistunut, on sekä kiistetty saamelaisen ryhmän olemassaolon perustat että rakennettu uusia etnisiä ryhmäkategorioita, joiden on väitetty olevan ryhmiä sen todellisessa merkityksessä.

Lappalaisuus, metsäsaamelaisuus ja statukseton saamelaisuus ovat ryhmäkategorioita, joiden kautta etnopolitiittiset yrittäjät kokevat osallisuuttaan ja esittävät vaatimuksiaan suhteessa saamelaisuuteen ja/ tai ILO169-sopimuksen määrittämään alkuperäiskansaan. Näille ryhmäkategorioille löytyy perustee, kun alkuperäiskansan määritelmää tulkitaan kansallisissa yhteyksissä. Kuitenkaan nämä perustelut eli polveutuminen, alueellisuus tai identifi kaatio eivät sinällään riitä osoittamaan, että kategoriat kuvaisivat tässä päivässä läsnä olevia etnisiä ryhmiä, joista ILO169-sopimuksen tarkoittama Suomen alkuperäiskansaisuus rakentuu. Alkuperäisväestö ei ole sama kuin alkuperäiskansa. Alkuperäiskansan kategoria kuitenkin mahdollistaa tulkinnan, jonka mukaan alkuperäiskansan muodostaa kyseisen valtion alueella asuva väestönosa, jolla on osoittaa pitkäkestoinen suhde maahan ja jonka viranomaiset ovat luokitelleet eri syistä lappalaisiksi. Tämä tulkinta on kuitenkin ongelmallinen, sillä polveutuminen tekee alkuperäiskansalaisuudesta ikään kuin ”perittyä”, eikä se sisällä erityisiä vaatimuksia kulttuurisesta olemisesta. Näin alkuperäiskansalaisuus lähentelee merkityksiltään rotua.

Saamelaiset on taas perinteisesti ja virallisesti totuttu näkemään ylijaraisena etnisenä ryhmänä, jolla on vahva yhteenkuuluvuuden tunne. Vaikka useissa yhteyksissä on todettu, kuten Lehtola (2012, 446) kirjoittaa, että ”saamelaiden kulttuuria ja historiaa koskevista yleistyksistä harhaanjohtavimpia on nähdä heidät yhtenäisenä väestönä ja kulttuurimuotona”, on saamelaiden rajat ylittävä solidaarisuus ja yhteenkuuluvuus mahdollistanut saamelaiden poliit-

tisen organisoitumisen omana kansana, jolla on omat kansalliset symbolit ja instituutiot. Uudet ryhmäkategoriat eivät riitä tätä asiantilaa purkamaan, mutta nostavat toki esille kysymyksiä, kuinka saamelainen ryhmä säilyttäisi perinteisen moninaisuutensa eikä sulkeutuisi rajatuksi ja rajoiltaan tiukasti vartioiduksi ryhmäksi.

Emme väitä, etteivätkö uudet ryhmäkategoriat voisi sisältää jonkinasteista ryhmäisyyttä tai etteivätkö ne jatkossa voisi johtaa yhden tai useamman etnisen ryhmän muodostumiseen. Sen sijaan katsomme, että ryhmäkeskeisyyden purkaminen on välttämätöntä, sillä vasta näin voidaan nähdä, millaisia intressejä, vaatimuksia ja tarpeita konfliktin osapuolilla on. Vaatimusten pukeminen etnisyyden kaapuun on tapa, jolla etnopolitiittiset yrittäjät pyrkivät saamaan vaateilleen poliittista painoarvoa, eikä heitä siitä pidä syyttää. Millaisia vaateita ILO169-sopimuksen ympärille kietoutuneen konfliktin toimijoilla sitten on?

On kaksi asiaa, joista konfliktissa kiistellään. Ensinnäkin kyse on siitä, miten ratkaistaan ILO169-sopimuksen säätelemien maa-alueiden hallintakäytäntö. Toiseksi kyse on siitä, kuinka saamelaiset sukujoukot omaavat mutta saamelaisen identiteetin kadottaneet – tai vuosikymmeniksi piilottaneet – ihmiset voisivat päästä saamelaisen ryhmän jäseniksi.

On sinänsä myönteistä, että ILO169-sopimuksen ratifioimisprosessi on saanut monet aidosti pohtimaan, ovatko he alueensa alkuperäisväestöä, millaisia oikeuksia heillä on suhteessa kotipaikkaan, historiaan ja olemiseensa, ja näin miettimään uudella tavalla omaa identiteettiään ja sen arvokkuutta. Varsinkin suhteessa saamelaisuuden historialliseen stigmaan tällainen saamelaiskulttuurin haluttavuus on täysin uudenlainen kehityskulku. Suomessa ILO169-sopimuksen tarkoittama alkuperäiskansa tarkoittaa kuitenkin *saamelaista ryhmää*, minkä ei sinällään pitäisi uhata muiden paikallisten oikeutta kotipaikkaan ja identiteettiinsä. Paljon väärinymmärrystä on kuitenkin aikaansaanut se, millaisia ryhmiä ILO169-sopimus ja kansainvälinen oikeus ylipäänsä määrittelevät alkuperäiskansaksi, ja kenelle kuuluu oikeus päättää, kuka alkuperäiskansaan kuuluu.

On selvää, ettei ILO169-sopimus, YK:n alkuperäiskansajulistus tai yksikään ihmisoikeussopimus pyri suojaamaan kenenkään muun kuin tässä ajassa elävien yhteenkuuluvuutta tuntevien ryhmien oikeuksia. YK:n alkuperäiskansaoikeuksien julistuksen

jälkeen on entisestään selkeytynyt, että aitojen ryhmien jäseneksi ei ole oikeutta tulla, vaan alkuperäiskansan itsensä on tämä päätös lähtökohtaisesti tehtävä. Kansainvälisessä oikeudessa asia on nyt selvä ja myös Suomessa näytetään tulleen samaan johtopäätökseen: oikeusministeriön asettama saamelaislakityöryhmä painottaa mietinnössään saamelaisen yhteisön ryhmäyhäksynnän merkitystä saamelaisiksi pyrkivien henkilöiden määrittelyssä. Lisäksi saamelaisen määritelmästä esitetään poistettavaksi kiistanalainen ”lappalaispykäly”.⁶ (Saamelaiskäräjälakityöryhmän mietintö 2013, 77.)

Toisaalta ILO169 -alkuperäiskansasopimuksen ratifiointi on mahdollista myös erottaa siitä, kuka on saamelainen. Vaikka saamelaisen ryhmäoikeudet alkuperäiskansana ovat – niin kuin kuuluukin – kehityksessä ja saamelaiset voivat itse päättää, ketkä ovat saamelaisia, ei ole itsestään selvää, johtaako tämä myös maanomistus- ja käyttöoikeuksiin. Norjassa, jossa ILO169-sopimus on ratifioitu, eivät saamelaiset yksin tulleet maa-alueiden haltijoiksi, vaan valtio siirsi 95 % Ruijan läänin maa-alueista valtiolta uudelle oikeussubjektille, Finnmarkseiendommenille, joka edustaa alueen eri väestöryhmiä. Saamelaisille ja muille väestöryhmille perustettiin myös erilliset oikeudelliset menettelyt, joissa heidän tulee todistaa maankäyttö- tai maanomistusoikeutensa (Ravna 2010 ja 2011). Lisäksi suuressa osassa Norjaa saamelaisen maankäyttö- ja maanomistusoikeudet päätetään edelleen tavallisissa tuomioistuimissa Norjan lain mukaan.

Ei ole myöskään varmaa, tuleeko Suomi ratifioimaan ILO169-sopimusta, minkä vuoksi on järkevää erottaa kielelliset ja kulttuuriset oikeudet ja maa-alueet toisistaan. Saamelaiset tulevat vastaisuudessa hallinnoimaan perustuslain mukaisesti kotiseutunsa kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia oman edustuselimensä eli saamelaiskäräjien kautta. Saamelaisryhmään kuulumattomien paikallisten ihmisten maa-alueellinen asema voitaisiin turvata kansallisen lainsäädännön kautta. Tämä tarkoittaisi, että myös muiden kuin saamelaisen paikallisten ihmisten oikeudet kotipaikkaan ja identiteettiin tulisivat turvatuksi. Kun tämä ymmärretään paremmin, eri liikkeet voivat keskittyä omien ryhmiensä ja yhdistystensä kautta tapahtuvaan oman kulttuurinsa vaalimis- ja kehittämistyöhön.

Eri asia on sitten se, miten saamelaisen identiteetin joskus kadottaneet voisivat päästä saamelaisen ryhmän jäseniksi. Jos saamelainen ryhmä ei tunnisi

ta kaikkia halukkaita ryhmänsä jäseniksi, ei se tarkoita, etteivätkö nämä henkilöt voisi jollakin muulla tavoin kokea etnistä erityisyyttään. Saamelaiselle ryhmälle esitetyt vetoamukset ryhmänsä avaamiseksi ovat hankalia, sillä niin kuin on käynyt ilmi, epäluuloisuus puolin ja toisin on lujittanut saamelaisen ryhmän sisäistä yhteenkuuluvuutta ja saanut ryhmän olemaan tarkempi rajoistaan, vaikkakin myös toisenlaisia ääniä on. Toisaalta ei ole saamelaisen ryhmän kannalta hyväksi, että se, mikä on aikaisemmin ollut joustavaa, relationaalista ja läpäisevää, muuttuisi tiukkarajaiseksi ryhmäkategoriaksi, jossa ryhmäisyyden kriteerit hämärtyvät ja muuttuvat kategorisiksi. Vaikka kysymys saamelaisen ryhmän oikeuksista on konfliktin myötä vakavasti tulehtunut, ei se silti poista sitä tosiasiaa, että etnisyys on dyna-

mista ja prosessinomaista, joka saa vaihtelevia muotoja tilanteesta ja ajasta riippuen. Se, että ILO169-sopimuksen ratifioiminen on synnyttänyt liikehdintää haastamaan saamelaisuus ja saamelaisen ryhmän oikeudet, ei tarkoita, että kaikki saamelaiseksi haikutuvat olisivat pelkkien oletettujen oikeuksien vuoksi hakemassa saamelaiselle identiteetille tunnustusta saamelaisen ryhmän sisällä. Tutkimuksemme toivottavasti auttaa näkemään, miten tärkeää on pitää etnisyyttä koskevat pohdinnat ja mahdollisia paikallisoikeuksia koskevat vaateet erillään. Saamelaisuus ja alkuperäiskansaisuus saavat lopulta kuitenkin mielensä ja merkityksensä jokapäiväisessä kokemuksessa ja sen kautta, eivätkä siksi tyhjene pelkiksi poliittisiksi ja kulttuurisiksi ilmaisuiksi.

VIITTEET

- ¹ Saamelaisella tarkoitetaan tässä laissa henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen: että hän itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kieleenä; tai että hän on sellaisen henkilön jälkeläinen, joka on merkitty tunturi-, metsä-, tai kalastajalappalaiseksi maa-, veronkanto- tai henkikirjassa; taikka, että ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai olisi voitu merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa. (Laki saamelaiskäräjistä 1995/974.)
- ² Käsitteiden suomentamisesta ks. Ruuska, Valkonen ja Vainikkala 2013, 5–12.
- ³ Toisaalta ILO169-sopimuksen ratifioimiseen liittyvä konflikti esitetään myös Suomen valtion ja saamelaisten välisenä varsinkin silloin, kun joltain ihmisoikeuselimeltä on tullut kritiikkiä siitä, ettei Suomi vielä ole ratifioinut ILO169-sopimusta.
- ⁴ Väestötutkimukseen sisältyi myös Keräsiepin kylä Muoniosta (ks. Nickul 1968).
- ⁵ Itse asiassa koko puhe väestöselvityksestä on nykypäivän mitapuilla ongelmallinen, koska väestö on valtiollis-hallinnollinen kategoria, jolla valtio luokittelee, mittaa ja sijoittaa ihmisiä omiin rekistereihinsä. Etnistä väestörekisteriä taas ei ole pidetty mahdollisena toteuttaa syistä, jotka juontuvat Euroopan synkstä menneisyydestä. Tästä syystä ainoa keinoa toteuttaa

etninen väestölaskenta on joko etnisyyteen tai kieleen perustuva laskenta. Nickulin väestöselvitys lähti molemmista, mutta niin että pääpaino oli etnisessä tunnistamisessa.

- ⁶ Ks. kuitenkin edellä korkeimman hallinto-oikeuden muuttunut linja vuodelta 2011.
- ⁷ Nämä kaksi ihmisoikeuskomitean ratkaisemaa tapausta ovat: Sandra Lovelace v. Canada, Communication No. R.6/24, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) at 166 (1981), <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session36/6-24.htm> ja Ivan Kitok v. Sweden, Communication No. 197/1985, CCPR/C/33/D/197/1985 (1988), <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/197-1985.html>. Ihmisoikeuskomitean näkemykset eivät ole oikeudellisesti sitovia, mutta monessa tapauksessa valtiot ovat noudattaneet komitean näkemyksiä (views).
- ⁸ ”Saamelaisena tarkoitettaisiin ehdotuksen mukaan henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen että hän itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on sukuyhteisössään oppinut saamen kielen ensimmäisenä kieleenä tai että hän on maksanut sukuyhteisössään saamelaiskulttuurin ja ylläpitänyt yhteyttä siihen tai että ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai olisi voitu nyt ehdotettavan lain mukaan merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa.” (Saamelaiskäräjälakityöryhmän mietintö 2013.)

LÄHTEET

- Bankes, Nigel ja Koivurova, Timo (toim.). 2013. *The proposed Nordic Saami Convention: national and international dimensions of indigenous property rights*. Oxford: Hart Publishing.
- Brubaker, Rogers. 2013. *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino.
- CERD. 2009. *Rotusyrjinnän poistamista käsittelevän komitean loppupäätelmät*. <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=67849>. Vierailtu 13.2.2014.

- CERD. 2011. *Rotusyrjinnän poistamista käsittelevän komitean loppupäätelmät*. <http://formin.finland.fi/public/download.aspx?ID=104127&GUID=%7B0393A6DD-FD51-4B8C-B58A-4E0215844FE1%7D>. Vierailtu 13.2.2014.
- Charters, Claire ja Stavenhagen, Rodolfo (toim.). 2009. *Making the declaration work: The United Nations Declaration on the*

- Rights of Indigenous Peoples*. Document No. 127, Copenhagen: IWGIA. http://www.iwgia.org/iwgia_files_publications_files/making_the_declaration_work.pdf. Vierailtu 13.2.2014.
- Enbuske, Matti. 2008. *Vanhan Lapin valtamailla: asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkupuolelle*. Helsinki: SKS.
- Enbuske, Matti. 2013. Saamelaiset Lapin uudisasuttajina. Teoksessa Erika Sarivaara, Kaarina Määttä ja Satu Uusi-ahti (toim.), *Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin juurilla*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 33–53.
- Fellman, Jacob. 1908. *Luiroin talvoilta Kemin suulle*. Oulu: Oman kannan kirjapaino.
- HE 248/1994. *Hallituksen esitys Eduskunnalle saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen Hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön*. <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/1994/19940248>. Vierailtu 7.2.2014.
- Hirvonen, Sanna. 2001. *Ylä-Lapin mahdollisen yhtälön. Lappalaisidentiteetti poliittisena strategiana ja Lapin Kansan rooli vallankäyttäjänä*. Valtio-opin pro gradu-työ, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juyu-2001862602>. Vierailtu 7.2.2014.
- Husa, Jaakko. 2012. Saamelaisuustulkinnan uudelleenlinjaus – headis vuoräädusii? *Lakimies* 2012/1, 170–177.
- Hänninen, Helena. 2003. *Menneisyydestä tulevaisuuteen. Saamelaisten kulttuuri-itsehallintolainsäädännön aiheuttamasta keskustelusta Enontekiöllä*. Kulttuuri-antropologian pro-gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Ihmisoikeuskomitea. 1994. *General comment No. 23: The rights of minorities* (Art. 27). 04/08/1994. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, General Comment No. 23. (General Comments). <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df11?Opendocument>. Vierailtu 13.2.2014.
- ILO. 2009. *A guide to ILO Convention no. 169*. Programme to promote ILO convention no. 169 (PRO 169). International Labour Standards Department. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_106474.pdf. Vierailtu 13.2.2014.
- Itkonen, T. I. 1945. *Kemin Lapin apostolit J. Pictorius, E. Fellman ja G. Tuderus. Piirteitä 1600-luvun lapinlähetyksestä*. Helsinki: Lapin sivistysseura.
- Joona, Juha. 2006. *Entisiin Tornion ja Kemin Lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista*. Rovaniemi: Juridica Lapponica 32.
- Joona, Juha. 2013. Kuka kuuluu alkuperäiskansaan – historian vastauksia tämän päivän kysymyksiin. *Lakimies* 4/2013, 734–755.
- Joona, Tanja. 2012. *ILO Convention no. 169 in a Nordic context with comparative analysis: An interdisciplinary approach*. Juridica Lapponica 37. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Joona, Tanja. 2013a. Ihmisoikeusnäkökulma ILO-sopimukseen No. 169. *Agon* 37–38, 6–12.
- Joona, Tanja. 2013b. Vielä sanan ILOsta – alkuperäiskansasopimus ja Suomen haasteet. Teoksessa Erika Sarivaara, Kaarina Määttä ja Satu Uusi-ahti (toim.), *Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin juurilla*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 145–163.
- Joona, Tanja. 2013c. Alkuperäiskansan määrittelyn monet haasteet. *Kaleva* 12.7.2013.
- Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimus nro 169*. Työministeriö: Suomen ILO-neuvottelukunta, kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf. Vierailtu 13.12.2013.
- Koivurova, Timo. 2010. Alkuperäiskansojen asema ja oikeudet kansainvälisessä oikeudessa. Teoksessa Kai T. Kokko (toim.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Rovaniemi: Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, Sarja B 30, Juridica Lapponica, 26–49.
- Koivurova, Timo. 2013. Alkuperäiskansojen ihmisoikeudet. Teoksessa Timo Koivurova ja Elina Pirjatanniemi (toim.), *Ihmisoikeuksien käsikirja*. Helsinki: Tietosanomaa, 246–269.
- Komiteanmietintö n:o 12. 1952. *Saamelaisasiain komitean mietintö*, Helsinki.
- Korkein hallinto-oikeus. 2011. Vuosikirjaratkaisu 26.9.2011, taltio 2710 <http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kho/vuosikirjat/2011/201102710>.
- Korpijaakko, Kaisa. 1989. *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Laki Saamelaiskäräjistä*. 974/1995. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950974>. Vierailtu 31.10.2013.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2000. *Nickul. Rauhan mies, rauhan kansa*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2005. *Saamelaisten parlamentti. Suomen saamelaisvaltuuskunta 1973–1995 ja Saamelaiskäräjät 1996–2003*. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2012. *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamista 1896–1953*. Helsinki: SKS.
- Luonnon hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi saamelaiskäräjistä annetun lain muuttamisesta*. 1998. Oikeusministeriö.
- Makkonen, Timo. 1999. *Identity, difference and otherness. The concepts of 'people' and 'minority' in international law*. Eric Castrén Institute, Research Reports 7/2000. Helsinki: Helsinki University Press.
- Martínez-Gobo, José. 1986. *Study on the problem of discrimination against indigenous populations*. <http://undesadspd.org/IndigenousPeoples/LibraryDocuments/Mart%C3%ADnezCoboStudy.aspx>. Vierailtu 7.2.2014.
- Minde, Henry. 2003. *Urfolksoffensiv, folkerettsfokus og styringskrise: Kampen for en ny samepolitikk 1960–1990*. Teoksessa Bjørn Bjerkli ja Per Selle (toim.), *Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 87–123.
- Myntti, Kristian. 1997. *Suomen saamelaisten yhteiskunnallinen osallistuminen ja kulttuuri-itsehallinto*. Raportti oikeusministeriölle, osa 1. Lainvalmisteluosaston julkaisu 2, Helsinki: Oikeusministeriö.
- Nickul, Erkki. 1968. *Suomen saamelaiset vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestöntutkimuksesta*. Tilastotieteen pro gradu-tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nyyssönen, Jukka. 2009. *De finska samernas etnopolitiska mobilisering inom statliga kramar*. Teoksessa Lars Elenius, Patrick Lantto ja Matti Enbuske (toim.), *Fredens konsekvenser: samhällsförändringar i norr efter 1809*. Luulaja: Luleå tekniska universitet.
- Pääkkönen, Erkki. 2008. *Saamelainen etnisyyks ja pohjoisen paikallisuus. Saamelaisten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Ravna, Øyvind. 2010. Saamelaisoikeus ja saamelaisten oikeudet Norjassa. Teoksessa Kai Kokko (toim.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Rovaniemi: Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, Sarja B no 30, Juridica Lapponica, 199–223.
- Ravna, Øyvind. 2011. *The Process of identifying land rights in parts of Northern Norway: Does the Finnmark Act prescribe an adequate procedure within the national law? The Yearbook*

- of *Polar Law* 3, 423–453.
- Rodriguez-Piñero, Luis. 2005. *Indigenous peoples, postcolonialism, and international law. The ILO regime (1919–1989)*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruuska, Petri, Valkonen, Jarno ja Vainikkala, Erkki. 2013. Tekstejä tutkivalle mielelle. Teoksessa Rogers Brubaker, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino, 5–12.
- Saamelaiskäräjälakityöryhmän mietintö. 2013. Oikeusministeriö. http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1382513081296/Files/OMML_55_2013_MIETINTO_150_s.pdf. Vierailtu 1.11.2013.
- Saarinen, Heli. 2013. Näkymättömät metsäsaamelaiset. Teoksessa Erika Sarivaara, Kaarina Määttä ja Satu Uusiautti (toim.), *Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin juurilla*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 55–68.
- Sammallahti, Pekka. 2013. Saamelaismääritelmästä. *Agon* 37–38, 26–39.
- Sarivaara, Erika. 2012. *Statuksettomat saamelaiset. Paikantumisia saamelaisuuden rajoilla*. Diedut 2/2012, Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Seurujärvi-Kari, Irja. 2012. *Ale jaskkot eatnigiella. Alkuperäiskansaliikkeen ja saamen kielen merkitys saamelaisten identiteetille*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Skey, Michael. 2011. *National belonging and everyday life: The significance of nationhood in an uncertain world*. Lontoo: Palgrave MacMillan.
- Tuulentie, Seija. 2001. *Meidän vähemmistömmme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käydyissä keskusteluissa*. Helsinki: SKS.
- Valkonen, Jarno ja Ruuska, Petri. 2012. Nationspeak as a tool in nature tourism work. *European Journal of Cultural Studies* 15:1, 105–120.
- Valkonen, Sanna. 2009. *Poliittinen saamelaisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Valkonen, Sanna ja Valkonen, Jarno. 2013. Pohjois-Suomen etnisten suhteiden uudelleen tulkintojen ongelmat. *Agon* 37–38, 4–5.
- YK:n alkuperäiskansojen oikeuksien julistus. 2007. United Nations: Declaration on the Rights of Indigenous peoples. <http://iwgia.synkron.com/graphics/Synkron-Library/Documents/InternationalProcesses/DraftDeclaration/07-09-13ResolutiontextDeclaration.pdf>. Vierailtu 13.2.2014.
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the politics of difference*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Yuval-Davis, Nira. 2011. *The politics of belonging. Intersectional contestations*. Lontoo: Sage.